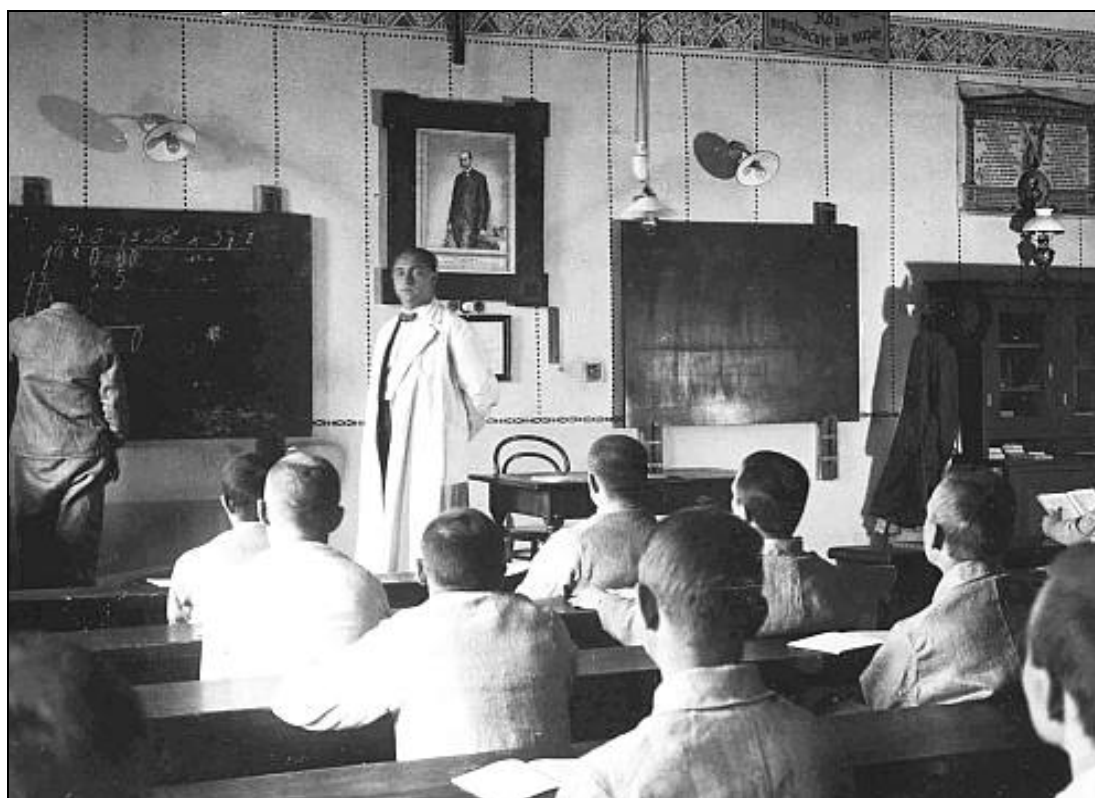

Vzdělávání odsouzených ve druhé polovině 20. století

Roman John

Vězeňská škola ve 20. letech 20. století (foto: Věznice Valdice)

„OTEVŘÍT ŠKOLU, ZNAMENÁ UZAVŘÍT VĚZNICI.“ (VIKTOR HUGO)

Počátky vězeňského školství u nás sahají do dob rakouského mocnářství. Za průkopníka v této oblasti bývá právem považován pater František Josef Řezáč, kooperátor duchovní služby Svatováclavské trestnice v Praze, pedagogicky nadaný kněz a blízký přítel Karla Havlíčka.¹ V 50. a 60. letech 19. století vznikal v souvislosti

¹ K osobnosti F.J. Řezáče srovnej, Jan UHLÍK, *F.J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století*, příloha časopisu *České vězeňství* č. 2/1997, Praha 1997

se zestátněním vězeňství na svou dobu moderní penitenciární systém, založený na třídění vězňů, jejich zaměstnávání a také vzdělávání.²

Školní vzdělávání bylo povinné pro mladé trestance ve věku 14 až 21 let a pro negramotné či pologramotné do 35 let věku.³ Vězeňské školní třídy měly obvykle dvě oddělení – pro mladistvé a ostatní trestance s pododdělením českým a německým. První třídu navštěvovali negramotní trestanci, druhá třída se zřizovala pro obnovení a rozšíření základních vědomostí. Vyučovány byly předměty obecné školy doplněné o kreslení, hudbu a národní hospodářství.

Československá republika převzala ze zaniklé monarchie systém věznic a trestnic stejně jako tradici vzdělávání odsouzcenců. O zařazení do výuky rozhodovala úřednická konference. Trestanci společné vazby a samovazby byli vzdělávání odděleně.⁴ Vedle elementárního vyučování směřujícího k doplnění znalostí základní školy, existoval i vyšší stupeň, zaměřený na získání praktických dovedností v určitém oboru. V pokračovacích školách učňovských se řídili osnovami platnými pro veřejné učňovské školy. Cíleněji se přistupovalo k problematice mladistvých, s čímž korespondovala nově přijatá legislativa. Po ukončení povinné školní docházky mohli absolvovat celou řadu odborných kurzů a v polepšovnicích se už v této době nabízela mladistvým delikventům šance získat výuční list bez udání místa, kde byl vystaven.⁵ Právě důraz na práci s mladistvými a mladými vězni, ne příliš dotčenými kriminálním prostředím, představuje trvalý odkaz prvorepublikového vězeňství dneška.

Výchovná činnost se v této době neomezovala jen na školní vyučování, ale její nedílnou součástí byla mravní osvěta ve formě různých vzdělávacích přednášek a samozřejmě nedělní bohoslužby. Na tomto místě připomeňme, že vězeňská duchovenská služba fungovala i v dobách nacistické okupace a církve musela svou činnost mezi vězněnými osobami ukončit až počátkem 50. let 20. století.

Ještě několik let po skončení největšího válečného konfliktu v lidských dějinách se v zacházení s odsouzenými setkáváme s metodami, známými z předchozích desetiletí. Výchovné a vzdělávací působení obstarávali nadále ústavní učitelé a duchovní. Prvním znamením toho, že tradiční přístupy k delikventům budou nahrazeny ideologickým působením ve prospěch nového státního zřízení, se stala revize ústavních knihoven, k níž docházelo již v průběhu roku 1948. Úřední zpráva z trestního ústavu Valdice z konce tohoto roku informuje o revizi celé knihovny, vyřazení 22 svazků závadné literatury a provedení cenzurních zásahů

² Aleš KÝR: *Nástin historického vývoje odborného vzdělávání vězeňského personálu do roku 1989*, In: *Historická penologie* č. 2/2004, Praha 2004, s. 3–9

³ „Každý trestanec, který nemá vůbec žádné, nebo jen nedostatečné znalosti z učebních předmětů obecné školy a není ještě starší jak 35 let je povinen navštěvovati školu v ústavu. Avšak mohou býti k návštěvě školy připuštěni i starší trestanci této kategorie, jestliže se ukáží, že jsou schopni výuky. Pozornost a píle jsou povinností každého žáka.“

Domácí řád pro C. k. trestní ústav pro muže Kartouzy, Praha 1884.

⁴ Domácí řád pro mužské trestnice, Praha 1921.

⁵ J. UHLÍK, *Historie věznění a vězeňství v Čechách*, Praha 2006, s. 222.

v 46 titulech.⁶ Vyřazování „nevhodných titulů“ z vězeňských knihoven probíhalo také v následujících dvou letech. Současně výnos velitele Sboru vězeňské stráže ze 7.12.1949 zakázal zasílání knih do trestních ústavů. Odbornou literaturu a časopisy mohl obdržet pouze ten, kdo plnil normu a řádně se choval, nepracující jen ve výjimečných případech.⁷ Avšak tzv. očista knihoven představovala pouze vedlejší faktor pronikavé změny v zacházení s odsouzenými. Vlastní výchovná práce je po únoru 1948 spatřována nikoli v účasti na školním vyučování nebo nedělních bohoslužbách, nýbrž v osvětově výchovné činnosti, od roku 1949 prováděné tzv. osvětovými instruktory, kteří de facto převzali dosavadní roli učitelů.⁸ Na vězně se působilo prostřednictvím politických a odborných přednášek, na kterých se vedle osvětových instruktorů podíleli i velitelé stanic SVS, prokurátoři a funkcionáři KSČ. Odborná školení měli na starosti vybraní pracovníci ze závodů. Vedle přednášek můžeme do výchovné a vzdělávací činnosti v této době zahrnout pořádání zájmových kroužků, poslech rozhlasu a promítání filmů. Většinou se jednalo o díla sovětské kinematografie a filmy s budovatelským zaměřením. Koncem roku 1950 měl každý ústav vlastní promítací aparaturu.⁹ K 1.5.1950 byl vydán příkaz k odstranění všech křížů a přeměně kostelů a kaplí na přednáškové sály.¹⁰ V následujícím roce spatřil světlo světa nový Vězeňský řád, který kodifikoval probíhající změny na poli výchovně vzdělávací činnosti. Alfou a omegou zacházení s vězni se stala pracovní činnost. V dokumentech oficiální povahy byla práce prezentována jako výchozí bod pro pozitivní působení na morální vlastnosti odsouzených, především však představovala snadný zdroj příjmů pro rozpočty jednotlivých věznic. O nelidských podmínkách, které panovaly na mnoha místech věznicemi a tábory protkané republiky, nemluvě.

Jak vypadala činnost osvětářů, ať už působili v lágrech nebo pevných věznicích, popisují četná svědectví politických vězňů. Jejich urputná snaha přivést odsouzence na stranu „světového pokroku“ vzbuzovala v myslích těchto objektů převýchovy spíše úsměv. Katolický teolog a filozof Dominik Pecka např. vzpomíná, že osvětový činitel obvykle něco předčítal z novin, přičemž málokdy se mu povedlo říct souvislou větu.¹¹ Nemusíme na tomto místě vysvětlovat, že přednášky osvětových důstojníků mohly jen stěží uspokojit poptávku po skutečném vzdělání. Odsouzení z řad tzv. třídních nepřátel byli navíc vylučováni z účasti na zájmových vzdělávacích a kulturních aktivitách. Přitom právě mezi nimi se nacházelo mnoho vysokoškolsky vzdělaných lidí, kteří přemýšleli, jak smysluplněji vyplnit čas trávený v žalářním prostředí. Navzdory přísnému režimu, který panoval v jednotlivých věznicích a pracovních táborech, došlo k zformování skrytého „muklovského

⁶ Státní oblastní archiv Zámorsk, f. Trestnice Valdice, kart. 140.

⁷ Národní archiv Praha (NA Praha), f. Správa Sboru nápravné výchovy (S SNV), kart. 142.

⁸ Později v průběhu 50. let se používá místo termínu osvětový instruktor kulturně-osvětový pracovník

⁹ NA Praha, f. S SNV, kart. 5, Vězeňství před rokem 1945 a nyní.

¹⁰ Jiří ŠÍPAL, *Od včerejška k dnešku 1948-1965. Historie československého vězeňství*, In: Zpravodaj SNV ČSR 2/1976, Praha 1976, s. 16

¹¹ Dominik PECKA, *Z deníku marnosti*, Brno 1993, s. 103

vzdělávacího systému“. Někteří trestanci konali tajné přednášky z různých oborů, učili se navzájem jazyky, sloužili mše. Pro ty, jež dosud nebyli dotčeni hlubším vzděláním, se doba nesvobody proměnila doslova ve školu života. Nelze v této souvislosti nezpomenout na slova básníka Jana Zahradníčka, která adresoval budoucímu spisovateli Jiřímu Stránskému: „*Je několik způsobů, jak se dívat na své věznění. Ber ho jako sen, ze kterého se jednou probudíš. Nebo jako provizorium, které jednou skončí. Nebo jako čekárnu na propuštění. Ale já bych ti radil ten čtvrtý způsob. Ber ho jako blbou, ale přeče jen součást svého života. Nemohl jsi udělat maturitu, ale tady je spousta chytrých a moudrých lidí, tak je poslouchej, studuj, jdi i na vysokou školu.*“¹²

Pro leckoho může být překvapujícím zjištění, že až do poloviny 50. let neřešil otázky výchovného působení žádný předpis. Teprve v červenci 1956 politické byro ÚV KSČ vzalo na vědomí návrh „Směrnic pro kulturně osvětovou činnost mezi vězni“. Ty stanovily hlavní prostředky převýchovy v pořadí: produktivní, společensky prospěšná práce; správný táborový režim; kulturně osvětová činnost. Kulturně osvětová činnost měla sloužit k převýchově zejména odsouzených z řad dělníků, malých a středních rolníků a pracující inteligence. V jejím rámci měly být organizovány přednášky zaměřené na vysvětlování základních mezinárodních a vnitropolitických událostí. Vedle toho se počítalo i s přednáškami zaměřenými na doplnění základních všeobecných znalostí. Všem odsouzeným se povoloval odběr tisku vydávaného u nás nebo v lidově demokratických zemích. Odsouzeným se promítají filmy z československé produkce, z lidově demokratických států a pokroková díla z kapitalistických států. Směrnice dále vyjmenovávají zájmové kroužky: a) pro negramotné a málo gramotné odsouzené – účast je povinná, b) cizojazyčné – zaměřeny na základy ruského jazyka, c) hudební a pěvecké, d) dramatické, e) tělovýchovné, f) literární a výtvarné.¹³ Zmiňovaná směrnice ač poplatná třídnímu pohledu na svět za mřížemi představovala počátek postupného odklonu od čistě represivního pojetí výkonu trestu k pojetí zaměřenému na nápravu odsouzených. V této době se od úseku ostrahy oddělil úsek výchovy a objevují se referenti výchovy, předchůdci pozdějších vychovatelů.¹⁴

Jak bylo výše uvedeno, funkce vězeňského učitele po únoru 1948 zanikla. Navzdory tomu se vzdělávání odsouzených v průběhu 60. let stává opět nedílnou součástí programů zacházení. V jednotlivých nápravně pracovních táborech jsou zřizovány školy pro doplnění základních školních znalostí, popřípadě školy pro negramotné. Zákon č. 59/1965 Sb. o výkonu trestu, považovaný za důležitý mezník v dějinách československého poválečného vězeňství, poprvé upravoval výkon trestu předpisem nejvyšší právní síly. Dosud se tak dělo pouze prostřednictvím podzákonných norem. Z hlediska našeho tématu je však podstatnější ten fakt, že potvrzoval pozvolný trend, jenž kladl větší důraz

¹² Silvie BLECHOVÁ a kol., *Příběhy bezpráví – Komunistické Československo*, Praha 2006, s. 20.

¹³ Archiv bezpečnostních složek, f. A2/1 - Sekretariát ministra vnitra, I. díl, inv. j. 1006, Směrnice pro kulturně osvětovou činnost mezi vězni v Nápravně pracovních táborech MV.

¹⁴ Lubomír BAJCURA, *Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945-1969*, In: *České vězeňství 2-3/1999*, Praha 1999, s. 7.

na výchovnou funkci trestu. Postupně je také oslabováno třídní pojetí výkonu trestu, které nejvíce zdeformovalo funkci vězeňství jako takového a neblahým způsobem poznamenalo osudy tisíců politických vězňů. Jistě lze souhlasit s názorem, že duch zákona č. 59/1965 Sb. nebyl a ani nemohl být v podmínkách socialistického vězeňství důsledněji naplněn.¹⁵ V oblasti vzdělávání odsouzených však přeci jen dochází k pozitivní změně v přístupu k této problematice. Nová legislativa pohlíží na vzdělávání jako na právo, nikoli jako na povinnost, jak tomu bylo u hromadného agitačního školení 50. let. Navíc poprvé připouští možnost získat ve výkonu trestu střední odborné vzdělání.¹⁶

Tvůrci nové koncepce našeho vězeňství si v této době rovněž uvědomovali, že pro nápravu odsouzených je naprosto nezbytná propracovaná diferenciací vězňů podle závažnosti a druhu provinění. Dosavadní diferenciací počínaje Vězeňským řádem z roku 1951 se opírala o tzv. třídní hledisko. Pro rozmísťování odsouzených do jednotlivých věznic se za určující kritérium považovalo jejich pracovní využití. V souvislosti se zákonem č. 59/1965 Sb. dochází k rozdělení vězňů do tří nápravně výchovných skupin a současně s tím k nové profilaci nápravně výchovných ústavů (dále NVÚ). Jednotlivé NVÚ měly být určeny pro konkrétní nápravně výchovnou skupinu. Důslednějším oddělení méně a více narušených delikventů ovšem bránil jejich příliš vysoký počet, přičemž v 70. a 80. letech se situace v tomto směru ještě zhoršovala. Správa nápravných zařízení proto viděla jako jedno z možných východisek soustředit vybrané skupiny odsouzených do školících středisek, kde by se mohli vzdělávat a dokonce vyučit určitému řemeslu.

Srpnová okupace roku 1968 ukončila demokratizační proces probíhající v naší společnosti, avšak pokud jde o zacházení s odsouzenými neznamenala úplné přerušování kontinuity předchozích let. Podíváme-li se na oblast vzdělávání, přineslo následující dvacetiletí mnohem větší důraz na získávání odborného vzdělání a praktických dovedností, byť státní aparát nerezignoval ani na snahu politicky ovlivňovat vězněné osoby. K tomuto účelu sloužily různé přednášky, besedy, povinný poslech rozhlasu, sledování vybraných televizních pořadů, promítání filmových představení apod. Za nejúčinnější při politickém ovlivňování považovala vězeňská správa výuku občanské nauky, ačkoli se poukazovalo na skutečnost, že jen menšina odsouzených o ni jeví zájem a drtivá většina je pasivní a lhostejná.¹⁷

Možnosti rozšiřovat si duchovní obzor mimo oficiálně organizované aktivity zůstávaly omezené. Vězeň např. nesměl vlastnit bez povolení žádnou knihu, časopisy a noviny mohl odebírat v omezeném rozsahu a stávalo se, že byl trestán i za opisování slovíček v případě, že se chtěl učit cizímu jazyku.¹⁸

¹⁵ J. UHLÍK, citované dílo, s. 304.

¹⁶ „Odsouzeným, u nichž jsou pro to zejména vzhledem k jejich schopnostem, věku a délce trestu předpoklady, se umožňuje, aby získali základní, popřípadě střední nebo úplné střední vzdělání...”

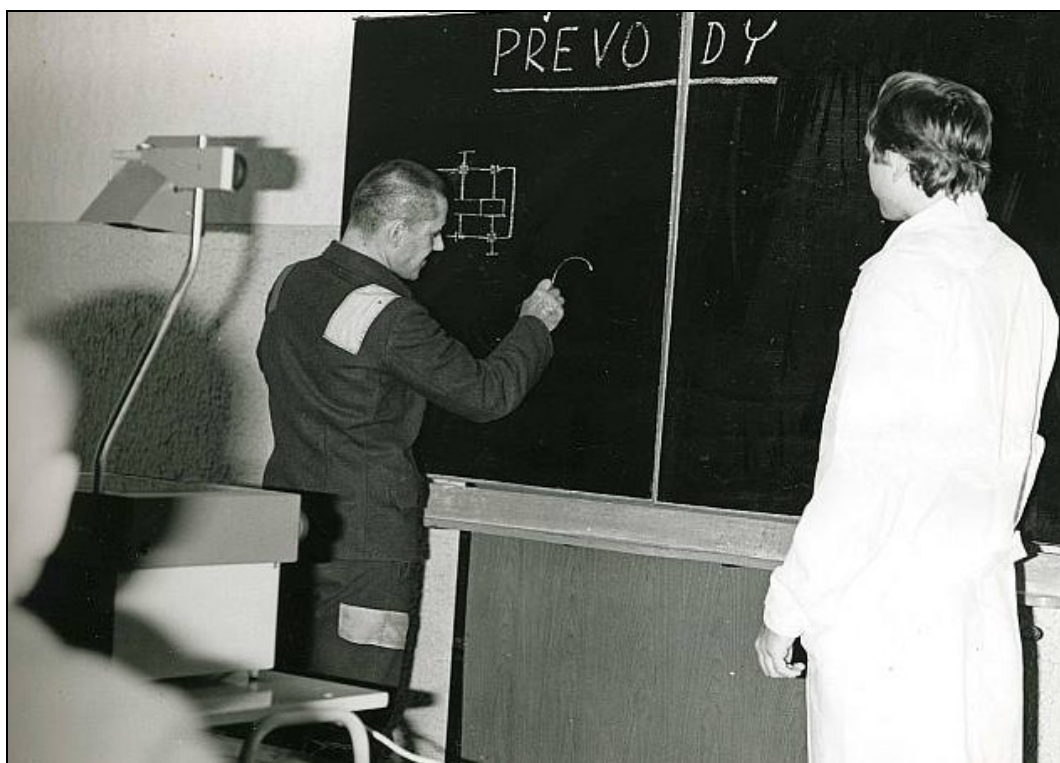
Zákon č. 59/1965 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody, § 31.

¹⁷ Archiv Vězeňské služby Skuteč, Vyhodnocení plánu útvaru SNV Valdice 1981.

¹⁸ Antonín PERNICKÝ, *Nápravně výchovný ústav ministerstva spravedlnosti Valdice*, In: Jiří Gruntorád – Petr Uhl (eds.), *O československém vězeňství*. Sborník Charty 77, Praha 1990, s. 106-108.

V návaznosti na nový zákon o výkonu trestu se od 60. let začaly organizovat v jednotlivých NVÚ různé formy vzdělávání pro odsouzené. Kurzy pro negramotné vězně probíhaly už před platností zákona. K nim přibýly kurzy pro doplnění základního vzdělání a zvláštní školy. Nově přijatá legislativa však předpokládala realizovat střední odborné vzdělávání odsouzených. Do vytvoření vlastního odborného učiliště delegovala Správa nápravných zařízení tento úkol na státní podniky působící v jednotlivých ústavech. Odborné vzdělávání se realizovalo v těchto formách:

- učební obory s vydáním výučního listu (např. učební obor šička v NVÚ Opava),
- zaučení s vydáním záučního listu – osvědčení,
- zvýšení kvalifikace formou kurzů (u vyučených nebo zaučených),
- zaškolovací kurzy a kurzy technického minima.¹⁹

Školské vzdělávací středisko věznice Valdice v 80. l. 20 st. (foto: Věznice Valdice)

Koncem 70. a začátkem 80. let 20. století pocítovaly podniky zaměstnávající nejvíce odsouzených stále častěji nedostatek kvalifikovaných pracovníků, a tak nastávala doba pro radikálnější řešení. Navíc stále neexistovala řádná školská instituce, která by v souladu s obecně platnými normami poskytla odsouzeným vzdělání podložené vydáním vysvědčení. Řešení vyžadovalo jednat s ministerstvem školství ČSR tím spíše, že zákon České národní rady č. 77/1978 o státní správě ve školství uváděl: „Ministerstvo školství ČSR stanoví v dohodě s ministerstvem

¹⁹ Martin VÁŇA, *Střední odborné učiliště, učiliště a odborné učiliště Vězeňské služby České republiky 1983-1998*, příloha časopisu *České vězeňství* 3-4/1998, Praha 1998, s. 4.

spravedlnosti ČSR postup při zabezpečování vzdělávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody“.

V měsíci dubnu 1981 bylo rozhodnuto vytvořit v resortu školství pracovní komisi k zavedení nového způsobu vzdělávání v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody. Z jednání komise vyplynul návrh na zřízení středního odborného učiliště a zvláštního odborného učiliště v rámci Sboru nápravné výchovy (dále SNV), které by umožnilo odsouzeným získání odborné kvalifikace. Výsledkem práce komise bylo navržení zásad postupu pro vytvoření výchovně vzdělávacího systému v podmínkách vězeňství. Návrh zásad členil řešený úkol na dílčí problémové okruhy jako např.:

- začlenění středního odborného učiliště do struktury škol,
- zajištění učitelů a mistrů odborné výchovy, popř. externích pracovníků,
- vybavení a údržba učeben, zajišťování učebnic a školních potřeb,
- vypracování organizačního řádu podle zásad vydaných ministerstvem školství,
- obsah a organizace vyučování v souladu s obecnými předpisy ve školství,
- poskytování vzdělání mladistvým odsouzeným v učebních oborech a zvláštních učebních oborech,
- studium při zaměstnání odsouzených osob starších 18 let v učebních oborech,
- organizace kursů pro doplnění učiva jednotlivých ročníků základní devítileté školy, základní školy a zvláštní školy,
- krátkodobé kursy vybraných všeobecně vzdělávacích předmětů.²⁰

Po předběžných meziresortních jednáních vydalo dne 1.7.1983 ministerstvo školství ČSR rozhodnutí o zařazení Středního odborného učiliště SNV do sítě školských zařízení. SOU se organizačně členilo na ředitelství a místní odloučená pracoviště. První odloučená pracoviště zahájila svou činnost v NVÚ Rýnovice, Pardubice, Libkovice, Opava a Plzeň. O něco později se podařilo zahájit výuky ve Vinařicích a Valdicích.

Listopad roku 1989 znamenal pro československé vězeňství počátek velkých změn. Hektická doba si vyžadovala především zklidnit situaci ve věznicích a až poté bylo možné promýšlet nové formy způsobů zacházení. Ostatně rozsáhlá amnestie nového prezidenta Václava Havla natolik snížila počet osob ve výkonu trestu, že po určitou dobu nebylo koho vyučovat. V řeci čísel vypadala situace tak, že v učebních oborech poklesl počet žáků v celém SOU z 370 na 120, v kurzech základní školy zůstalo 58 žáků z původních 237. Přesto nedošlo k přerušení výuky, takže v červnu 1990 proběhly závěrečné učňovské zkoušky i za účasti 27 žáků, kteří je přijeli vykonat už po svém propuštění.²¹

²⁰ Tamtéž, s. 6.

²¹ Tamtéž, s. 7.

Učňovské zkoušky odsouzených ve věznici Valdice (foto: Věznice Valdice)

Součástí reformy českého vězeňství, jejíž hlavní obrysy se zrodily v roce 1992, byly i nové koncepční záměry zpracované pro oblast vzdělávání odsouzených. Vycházely z Evropských vězeňských pravidel a současně ze zkušeností ve vyspělých západních zemích. Ve zkratce obsahovaly tyto body:

- udělit vzdělávání stejný statut jako pracovní činnosti,
- realizovat vzdělávání ve všech věznicích,
- zřizovat kurzy pro získání nebo rozšíření kvalifikace,
- realizovat vzdělání v rozsahu základní, případně zvláštní školy,
- rozšířit a modernizovat nabídku učebních oborů.²²

Ne všechny body této velkorysé koncepce se podařilo důsledně naplnit. Vedle finančních limitů, z nichž vyplývá nedostatek odborného personálu, se jako hlavní problém jeví přeplněnost našich vězeňských zařízení. Hromadné ubytování odsouzených, které nutně vede k nedostatečnému oddělování více a méně narušených jedinců ve výkonu trestu, znesnadňuje či spíše znemožňuje efektivní výchovné působení. I proto je důležité, že jednotlivá vzdělávací střediska většinou disponují vlastními ubytovnami, jako je tomu například v sousedním Německu, byť podmínky úplně srovnatelné nejsou.

Vzdělávání osob ve výkonu trestu prošlo od roku 1853, kdy bylo ve Svatováclavské trestnici poprvé zavedeno povinné vyučování pro mladistvé trestance, mnohými peripetemi. Po deformacích v 50. letech 20. století se vrátilo ke svému prvotnímu účelu, a to prostřednictvím nově získané kvalifikace napomáhat návratu odsouzeného do civilního života. Moderní stát totiž nemůže

²² Tamtéž, s. 8.

opomíjet tu skutečnost, že dříve či později se drtivá většina odsouzených dostane na svobodu. Jestliže část pachatelů nemůžeme napravit, měli bychom dospět alespoň k tomu, nyní si dovolím použít myšlenku jednoho z našich známých odborníků v oblasti penologie, aby se z vězení nevraceli horší než do něho přišli. Pevně věříme, že svým dílem k tomu může přispět také vězeňské školství.²³

Použité prameny a literatura

Národní archiv Praha, f. Správa Sboru nápravné výchovy, kart. 5, 142.

Státní oblastní archiv Zámorsk, f. Trestnice Valdice, kart. 140.

Archiv bezpečnostních složek, f. A2/1 - Sekretariát ministra vnitra, I. díl, inv. j. 1006.

Archiv Vězeňské služby Skuteč, Vyhodnocení plánu útvaru SNV Valdice 1981.

Domácí řád pro C. k. trestní ústav pro muže Kartouzy, Praha 1884.

Domácí řád pro mužské trestnice, Praha 1921.

Lubomír BAJCURA, *Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945-1969*, In: *České vězeňství 2-3/1999*, Praha 1999.

Silvie BLECHOVÁ a kol., *Příběhy bezpráví – Komunistické Československo*, Praha 2006.

Aleš KÝR: *Nástin historického vývoje odborného vzdělávání vězeňského personálu do roku 1989*, In: *Historická penologie 2/2004*, Praha 2004.

Dominik PECKA, *Z deníku marnosti*, Brno 1993.

Jiří GRUNTORÁD – Petr UHL, *O československém vězeňství. Sborník Charty 77*, Praha 1990.

Jiří ŠÍPAL, *Od včerejška k dnešku 1948-1965. Historie československého vězeňství*, In: *Zpravodaj SNV ČSR 2/1976*, Praha 1976.

Jan UHLÍK, *Historie veznění a vězeňství v Čechách*, Praha 2006.

Jan UHLÍK, *F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století*, příloha časopisu *České vězeňství 2/1997*, Praha 1997.

Martin VÁŇA, *Střední odborné učiliště, učiliště a odborné učiliště Vězeňské služby České republiky 1983-1998*, příloha časopisu *České vězeňství 3-4/1998*, Praha 1998.

²³ V sousedním Bavorsku byl zveřejněn údaj, že 70 procent delikventů, kteří absolvovali školu v některé z tamějších věznic, se do výkonu trestu již nevrátilo.

130. výročí narození právníka a humanisty JUDr. Františka Kočího

Lukáš Paleček

„Čtyři léta na Borech“ – tak nazval JUDr. František Kočí článek o svém někdejším působení ve funkci (vrchního) ředitele plzeňské věznice, který vyšel ve dvou dílech časopisu *Přítomnost* v roce 1928. V pořadí již šestý ředitel tohoto ústavu stál v jeho čele v letech 1923-1927. Za dobu jeho relativně krátkého působení prošla plzeňská věznice mnoha významnými změnami, od budování inženýrských sítí až po humanizaci výkonu trestu odnětí svobody s akcentem na jeho nápravnou funkci. Nejen touto, ale rovněž svou pozdější, dodnes vysoce oceňovanou činností v Komenského ústavu v Košicích se František Kočí zařadil mezi významné osobnosti českého, respektive československého vězeňství.

František Kočí se narodil dne 27. 11. 1880 v obci Rozhovice na Chrudimsku v chudé rodině rakousko-uherského vojenského vysloužilce, domkaře Václava Kočího a Marie Kočí, rozené Škrhové.²⁴ Otec Václav, vyučený krejčí, se později živil šitím vojenských uniforem až do doby, než mu od neustálého střihání silného vojenského sukna ochrnuly ruce.²⁵ František pravděpodobně pocházel z dvanácti dětí, přičemž křestní jméno patrně dostal po svém starším bratrovi, jenž zemřel v dětském věku.²⁶ O ostatních sourozencích toho mnoho nevíme, snad jen, že starší bratr Václav (*1870) měl syna Karla, který padl v roce 1917 na bojišti první světové války, o čemž dodnes svědčí pomník padlým, umístěný na rozhovické návsi.²⁷

Františkův rodný dům na návsi u rybníka v Rozhovcích si postavili jeho rodiče.²⁸ Protože v obci škola nebyla, musel chodit František do nedalekých Jezbořic. Pro většinu tamních žáků to byla škola první a také poslední, ne však pro něho. Na doporučení pana řídícího později přestoupil na gymnázium v Chrudimi, vzdáleného přibližně 7 kilometrů od Rozhovic, což ovšem znamenalo každodenní 14 kilometrový pochod. Už coby student gymnázia hrál prý velmi dobře na housle a také zpíval v gymnaziální kapli. V hudbě a zpěvu pak našel své celoživotní zalíbení.²⁹

²⁴ Pokřtěn byl František Kočí dne 28. 11. 1880 v Heřmanově Městci.

²⁵ Archiv Věznice Plzeň (AV Plzeň), František KOČÍ, *Několik glos k životu bývalého ředitele trestnice na Borech JUDr. Františka Kočího (1880–1946) aneb jeho vnuk, také František Kočí, vzpomíná na svého dědečka*, dopis adresovaný Karlu Kašparovi, nedatováno.

²⁶ Podle informací z obecní knihovny Rozhovice jsou ve školní matrice obce Jezbořice zmiňováni tito Františkovi sourozenci: Anna (*1868), Eleonora (*1869), Václav (*1870), Jan (*1872), František (*1874 – zemřel v dětském věku), Božena (*1876), Theodor (*1878), Filoména (*1879), Marie (*1882) a dále pak v jiných písemnostech ještě Lenka a Josef.

²⁷ Spolek pro vojenská pietní místa, o.s., *VPM okres Chrudim* [online], HTML ed., [citováno 13. 9. 2010], <http://www.vets.estranky.cz/clanky/vpm-okres-chrudim/hermanuv-mestec>.

Obecní knihovna Rozhovice.

²⁸ Podle informace z obecní knihovny Rozhovice však původní dům (č.p. 46) vyhořel a v 90. letech 20. století byl adaptován pro potřeby obecního úřadu, který v něm sídlí dodnes.

²⁹ AV Plzeň, citovaný pramen.

Po úspěšném ukončení studia v Chrudimi dospěl k rozhodnutí, které předurčilo celý zbytek jeho života, studovat práva na tehdejší Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Pražské univerzitní prostředí na přelomu 19. a 20. století, v období nedlouho po zinscenovaném politickém procesu s Omladinou a ve znamení vrcholící Hilsneriády, muselo ovlivnit i dospívajícího studenta práv Františka Kočího navštěvujícího přednášky významných profesorů, jako byli T. G. Masaryk, Jan Gebauer, Jaroslav Goll či Otakar Hostinský. Snad právě tehdy i pod vlivem Masarykova humanismu se začal utvářet jeho celoživotní postoj – vždy odhalovat celou pravdu a za pravdu bojovat a také hledat v každém člověku vždy to dobré, to lepší.³⁰

JUDr. František Kočí
(foto: Obecní knihovna Rozhovice)

Marie roz. Vondráčková - první manželka F. Kočího
(foto: Obecní knihovna Rozhovice)

Na počátku nového století se v Chrudimi oženil s tamní rodačkou Marií Vondráčkovou (*1880), dcerou majitele hotelu a v roce 1904 se i s Františkovou starší sestrou Boženou (*1876) přestěhovali na pražské Královské Vinohrady č.p. 1202,³¹ kde se jim narodil první syn František.³²

Po úspěšném ukončení studia na právnické fakultě, které František Kočí absolvoval na tzv. chudý list, působil v letech 1904 až 1906 jako právní praktikant nejprve u Krajského soudu v Písku a následně od roku 1906 u Krajského soudu

³⁰ Tereza NOVÁKOVÁ, „Po stopách spravedlnosti“, JUDr. František Kočí, středoškolská práce praprávnučky JUDr. Františka Kočího, 2009 – práce je uložena v archivu Věznice Plzeň.

³¹ K přestěhování došlo dne 8. 2. 1904. V pobytové přihlášce pražského policejního ředitelství je u Františkovy sestry Boženy uveden rok narození 1877. Národní archiv Praha, *Konskripce (1850-1914) – Pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství* [online], HTML ed., [citováno 22. 9. 2010], <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?session=1aa4131617601f4274e978ed643458b6&action=record&x=23&t=2&m=1>.

³² František KOČÍ, *Kronika rodiny Kočovy*, nepublikovaný rukopis, 1999, s. 14.

v Chrudimi, kde žil s rodinou u manželčiny rodiny. V roce 1906 se mu narodil druhý syn Václav a o rok později se stal František Kočí doktorem obojího práva.³³ O další čtyři roky později v roce 1911 se stal soudcem trestního soudu a v tomto roce ho také potkala první životní ztráta, když zemřel jeho staříčkový otec.³⁴ Po smrti rodičů manželky se František Kočí v roce 1915 znovu přestěhoval do Prahy, tentokrát nejen se svou rodinou, ale také se svou stárnoucí ovdovělou maminkou.³⁵ V Praze pak do roku 1919 vykonával funkci soudce trestního soudu u zemského soudu ve Spálené ulici.³⁶

Jako soudce prý často odhalil „*různé nepravosti*“ v rámci trestního řízení a některá svá zjištění pak uveřejňoval v denním tisku a odborných časopisech. V několika případech se mu prý na základě zjištěných nedostatků podařilo celý proces zvrátit. Po vzniku samostatného československého státu byl již František Kočí dostatečně známou právníckou osobností a stal se dokonce i poradcem ministra spravedlnosti Alfréda Meissnera (zřejmě v době jeho prvního působení ve funkci ministra spravedlnosti v roce 1920). V této době již publikoval řadu odborných článků, zabývajících se nejrůznějšími otázkami vězeňství a zvláště pak novými, moderními postupy. Stal se propagátorem volnějšiho vězeňského režimu, přičemž násilné prostředky doporučoval užívat jen v krajních případech. Zdůrazňoval také význam osvětové práce mezi odsouzenými a jejich vhodného zaměstnávání. V neposlední řadě kladl velký důraz na náboženskou výchovu, ačkoliv sám ve 20. letech vystoupil z katolické církve na protest proti jejím praktikám. Je pochopitelné, že jeho novátorský přístup se v tehdejší společnosti nesetkával s mnoha pozitivními ohlasy, obzvláště ne za situace, kdy i část odborné veřejnosti stále ještě preferovala v zásadě nehumánní a velmi tuhý rakousko-uherský model fungování věznic.³⁷

Jak to již v životě bývá, i Františka Kočího postihly ty nejtěžší životní ztráty právě v období profesních a životních úspěchů, které zažíval na konci druhého desetiletí 20. století. Nejprve mu v roce 1920 ve svých čtyřiceti letech zemřela manželka Marie a nedlouho poté i milovaná maminka.³⁸ Těmito neradostnými

³³ V soukromém archivu Františka Kočího (vnuka) se dochovala dobová kartička s oznámením, že „*JUDr. František Kočí, c. k. auskultant z Chrudimi, rodem z Rozhovic v Čechách, prohlášen byl dne 3. prosince 1907 o 1 ¼ hod. odpol. na c. k. české universitě v Praze doktorem práv.*“

³⁴ Podle informací z obecní knihovny Rozhovice se Františkův otec Václav Kočí narodil dne 28. 9. 1829 v Jedousově nedaleko Přelouče a zemřel dne 3. 9. 1911 v Rozhovicích. Otcem Václava Kočího byl rovněž Václav Kočí, domkař v Jedousově č.p. 15, matkou byla Anna Tušicová z Veselí.

³⁵ Podle Františka Kočího (vnuka) došlo k přestěhování až po smrti tchyně Františka Kočího, Aloisie Vondráčkové, která zemřela ve věku 74 let dne 27. 12. 1914.

³⁶ Pavel TAUŠEK, *Dějiny věznic Bory*, diplomová práce obhájená na katedře historie Fakulty pedagogické ZČU v Plzni, 2005, s. 43.

T. NOVÁKOVÁ, citované dílo.

³⁷ T. NOVÁKOVÁ, citované dílo.

³⁸ Podle informací z obecní knihovny Rozhovice se Františkova matka Marie Škrhová narodila dne 5. 8. 1843 v Dřenicích na Chrudimsku a zemřela dne 29. 11. 1920 v Praze. Otcem Marie Škrhové byl Jan Škrha, domkař v Dřenicích č.p. 5, matkou byla Marie Haneberková z Čivic č.p. 28.

událostmi skončila jedna jeho důležitá životní etapa, zůstal sám se svými dvěma dospívajícími syny, ale na obzoru se již rýsovala etapa další, pro zapsání jeho jména do historie českého vězeňství ta nejdůležitější.

Nový elán do života zřejmě získal někdy na samém počátku dvacátých let, kdy působil jako profesor na Československé obchodní akademii v Resselově ulici v Praze. Tam se seznámil se svou druhou manželkou Emílií Bednářovou, tamní studentkou a roku 1922 se jim narodila dcera Zorina.³⁹ V letech 1922 až 1923 působil jako domácí komisař ve věznici krajského soudu trestního v Praze na Pankráci. Zde přicházel do přímého styku s vězeňským prostředím a jeho specifiky. Nabyté zkušenosti z trestní justice a vězeňství měl zanedlouho uplatnit v praxi v jedné z neproslulejších trestnic na území mladé Československé republiky.⁴⁰

F. Kočí (uprostřed) s úředníky plzeňské trestnice v roce 1926 (foto: Archiv Věznice Plzeň)

Dne 1. 10. 1923 byl František Kočí, tehdy již odborový rada ministerstva spravedlnosti, „pověřen vedením trestnice pro muže v Plzni na Borech“ (funkce na ministerstvu byl zproštěn ke dni 29. 9. 1923) a v listopadu 1923 byl jmenován jejím

³⁹ F. KOČÍ, *Kronika rodiny Kočovy*, nepublikovaný rukopis, 1999, s. 16.

T. NOVÁKOVÁ, citované dílo.

⁴⁰ Jozef CHREŇO, *Profily*, in: Zborník príspevkov k dejinám väzenstva na Slovensku (příloha časopisu Zvesti ZVJS SR), Bratislava 1998, s. 207-208.

vrchním ředitelem.⁴¹ Do nového úřadu v Plzni nastoupil po Antonínu Scheufflerovi, jenž podlehl zákeřnému tyfovému onemocnění dne 16. 9. 1923.⁴² Za Scheufflerova krátkého působení (funkce vrchního ředitele se ujal dne 22. 11. 1922) prošla plzeňská věznice neblahými změnami. Podle dochovaných výpovědí a zpráv byl Scheuffler, v době 1. sv. války major dělostřelectva na východní frontě, velice hrubý a přísný člověk. S odsouzenými často zacházel velmi krutě, fyzicky je napadal a trýznil. Toto chování se samozřejmě přenášelo i na personál věznice, který neplnil své povinnosti příliš vzorně. Scheufflerovi oblíbenci si však počínali sebevědomě a přímo liknavě.⁴³

František Kočí přicházel do tohoto prostředí jako první ředitel plzeňské věznice s vysokoškolským vzděláním a zároveň jako první bez předchozí vojenské kariéry. Jeho příchodem došlo na Borech k zásadní změně samotné filosofie výkonu trestu odnětí svobody a k nápravě dosti neutěšených poměrů, na které upozorňoval ve svých prvních zprávách ministerstvu spravedlnosti. Vojenský duch, drsné způsoby zacházení s vězni a mnohdy neprofesionální vztahy mezi zaměstnanci věznice byly nahrazeny péčí o výchovu, vzdělání a účelné zaměstnávání odsouzených a striktní profesionalizací vazeb v organizaci věznice. O svých prvních dojmech z plzeňské věznice napsal ve dvoudílném článku v Peroutkově časopise *Přítomnost* následující: „Co mi na Borech nejdříve bylo nápadno, byl vojenský ráz všeho... To vše, co jsem našel, byly známky zásady odstrašovací, známky vězeňského drezurního systému. Prostý výron moci.“⁴⁴ Hned na počátku svého úsilí se tak musel vypořádat s odhodlanou opozicí z řad některých, za minulého ředitele protěžovaných a zkažených zaměstnanců věznice, odmítajících jakékoliv změny. Opakovaně na něho útočili v dobovém denním tisku, kde byl například označen „za neschopného a právním poměrům ve státě nebezpečného člověka.“⁴⁵

O tom, že František Kočí se své nové funkce chopil energicky a bez otálení, svědčí jeho dopis ze dne 16. 10. 1923 adresovaný ministerstvu spravedlnosti, ve kterém uvádí i svá první zjištění: „Ujav se vedení ústavu, zjistil jsem jednak, že kromě kněze a učitele nemají úředníci ústavní o trestancích žádných vědomostí, jednak že trestanci sami jsou účastníky na správě ústavu vyhotovující osobní spisy trestanecké a jsouce zaměstnávání různými pracemi v kancelářích trestnice.“ Týmž dopisem zároveň požádal o přidělení „hbité“ kancelářské síly pro ředitelskou kancelář a k tomu sám navrhl: „Chtěje získati pro věc samu a chtěje zároveň vykonati čin sociální péče do resortu justičního spadající, žádám o svolení, abych mohl přijmouti za kancelářskou sílu na smlouvu Antonína Kleise...“ Antonín Kleis byl propuštěným kartouzským (valdickým) vězněm, jenž jako učitelský kandidát ve věku 20 let zastřelil při maturitě profesora, u něhož

⁴¹ Státní oblastní archiv v Plzni (SOA Plzeň), f. Trestnice Bory, ev. č. 100, sign. Pres. 1921 – 1927, kart. 3, dopis ministra spravedlnosti ze dne 27. 9. 1923.

Český deník ze dne 20. 11. 1923, s. 4.

⁴² Český deník ze dne 17. 9. 1923, s. 3.

⁴³ P. TAUŠEK, citované dílo, s. 43.

⁴⁴ F. KOČÍ, *Čtyři léta na Borech*, in: *Přítomnost*, 15. 3. 1928, s. 157-158.

⁴⁵ P. TAUŠEK, citované dílo, s. 44.

podruhé propadl ze zpěvu. Bohužel není známo zda nakonec na uvedenou pozici nastoupil.⁴⁶

Tím, že František Kočí otevřeně kritizoval předchozí vedení věznice (mimo jiné i prostřednictvím článků v deníku „Nová doba“),⁴⁷ zpochybnil nepřímo i úlohu tehdejšího domácího komisaře věznice, jenž měl na tamní poměry dohlížet. S ním se proto v následujících letech opakovaně dostával do sporů, které vyvrcholily na konci roku 1926.

Práce odsouzených na litickém statku v roce 1926 (foto: Archiv Věznice Plzeň)

Dalším krokem nového ředitele, který na počátku roku 1924 značně rozšířil řady jeho odpůrců, bylo vydání obsáhlého ceníku výrobků věznice pro rok 1924, což zvedlo vlnu nevole mezi plzeňskými živnostníky.⁴⁸ Obzvláště „Český deník“ se tomuto tématu věnoval a pokládal si otázku: „*Nachází se na Borech továrna či trestnice?*“⁴⁹ František Kočí na to sice reagoval ve zmíněném deníku obsáhlým vysvětlením o potřebnosti a prospěšnosti pracujících vězňů, o tom, že výrobky jsou určeny výhradně státním úřadům a že se tak děje již od dob Rakousko-Uherska,

⁴⁶ SOA Plzeň, f. Trestnice Bory, ev. č. 100, sign. Pres. 1921 – 1927, kart. 3, dopis Františka Kočího ministerstvu spravedlnosti ze dne 16. 10. 1923.

⁴⁷ P. TAUŠEK, citované dílo, s. 44.

⁴⁸ Český deník ze dne 19. 3. 1924, s. 4.

⁴⁹ Český deník ze dne 30. 3. 1924, s. 3.

ale redaktoři Českého deníku, hájícího právě zájmy drobných živnostníků, zůstali vůči němu již natrvalo nepřátelští.⁵⁰

František Kočí všemožně usiloval o užitečné zaměstnávání vězňů. Rozšiřoval proto řemeslné práce, vykonávané přímo uvnitř věznice a opouštěl fádni, mechanické práce, jako například lepení pytlíků či draní peří. Pořídil proto celou řadu nových strojů – dýchací zařízení, knihařské stroje, soustruh atd.⁵¹ Když se pak v roce 1924 naskytl možnost získat pro věznici od správy Thurn-Taxisovského panství nedaleký velkostatek Litice i s cihelnou, neprodleně o tom informoval ministerstvo spravedlnosti. Ve svém naléhavém dopise odůvodňoval svůj návrh na získání tohoto hospodářství pro věznici ideální příležitostí k celoročnímu zaměstnání odsouzených a dokonce i možnými příjmy pro státní rozpočet. To, že náklady na provoz statku by nebyly vysoké, dokládal řadou argumentů, mimo jiné i tím, že nebude třeba najímat dalšího zaměstnance na nezbytné vedení účetnictví, neboť věznice má „sílu znalou dokonale samostatného účtování podvojného a bilancování, která byla již prakticky v soukromém podniku činná i v něm se osvědčila“ a „Podepsaný, získav svého času kvalifikaci profesora vyšších škol obchodních pro národohospodářské a právníké předměty, vyzná se sám v podvojném účetnictví a je schopen kontroly.“⁵² Nakonec se mu po mnoha obtížích podařilo tento plán prosadit, i když ne zcela dle jeho původních představ. Plzeňská trestnice tak několik let provozovala litický statek ve vlastní režii, a to do března 1929, kdy byl z důvodu špatných hospodářských výsledků předán do podpachtu.⁵³

Humanismus Františka Kočího se ve věznici projevil záhy po jeho nastoupení do funkce ředitele. Jedním z prvních a jasných příkladů změn v přístupu vůči odsouzeným byla oslava Štědrého dne ve věznici v roce 1923. Ředitel Kočí tehdy nechal v přízemí centrály věznice postavit vánoční strom, u něhož k shromážděným trestancům promluvil. Odsouzení pak byli obdarováni vánočkou a jablky a podle denního tisku „slavnost tato zanechala u všech přítomných hluboký dojem.“⁵⁴ Založená tradice oslavy Štědrého dne ve věznici přetrvávala zřejmě po mnoho let, protože existuje zpráva o jejím konání ještě v roce 1935.⁵⁵

Podle dochovaných zpráv odsouzení slavili nejen Štědrý den, ale také např. 28. říjen nebo První máj, svátek práce.⁵⁶ Každou takovou příležitost využil ředitel Kočí k přednášce a poučení vězňů o významu připomínané události. Kromě toho každou neděli přednášel odsouzeným on nebo učitel Kvasnička o tématech mravních a sociálních, „přihlížeje k proviněním vězňů a k prostředí i poměrům, z nichž vyšli.“

⁵⁰ Český deník ze dne 2. 4. 1924, s. 2.

⁵¹ F. KOČÍ, *Čtyři léta na Borech*, in: *Přítomnost*, 22. 3. 1928, s. 173.

⁵² SOA Plzeň, f. Trestnice Bory, ev. č. 100, sign. Pres. 1921 – 1927, kart. 3, dopis Františka Kočího ministerstvu spravedlnosti ze dne 27. 3. 1924.

⁵³ P. TAUŠEK, citované dílo, s. 64.

⁵⁴ Český deník ze dne 30. 12. 1923, s. 5.

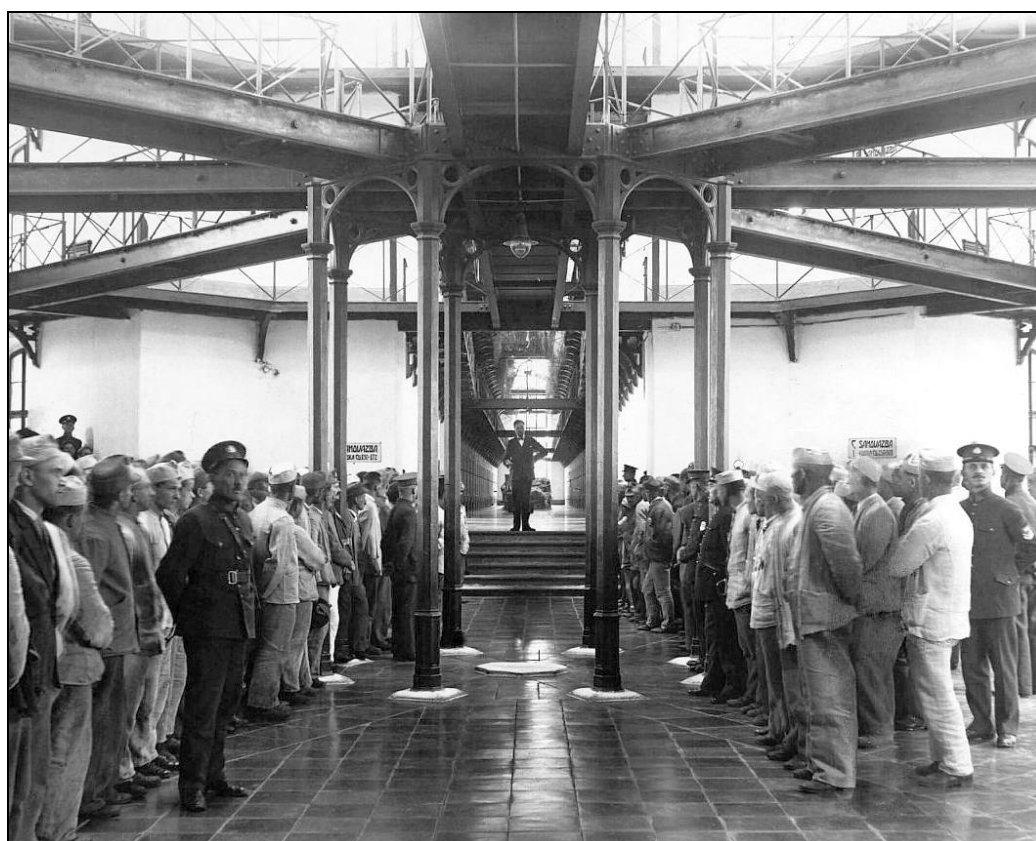
⁵⁵ Láďa KHÁS, *Štědrý den v trestnici na Borech*, in: *Plzeňské fejtony*, Plzeň 1936, s. 21-23.

⁵⁶ Český deník ze dne 1. 11. 1925, s. 8.

F. KOČÍ, *Čtyři léta na Borech*, in: *Přítomnost*, 22. 3. 1928, s. 173.

Jeden bývalý vězeň napsal po propuštění řediteli Kočímu, že tyto přednášky byly jedinou výchovou, kterou kdy v životě měl. Svým dopisem tak potvrdil správnost ředitelova počínání a pravdivost jeho slov: „Výchovy bylo vskutku nejvíce zapotřebí a také jsme o ni nejvíce usilovali. Přišel mladý člověk, který v životě zakolísal, a bylo otázkou: buď se pozná a ustálí, anebo se tu zkaží, a půjde to s ním tak dál.“ O tom, jak úspěšná byla „převýchova“ vězňů v Plzni, František Kočí napsal: „Ucítli dech nové víry. Projevili vděčnost a uvědomili si odpovědnost. A říkali: „Na Bory není možno se vrátit, nebylo by možno pohledět řediteli do očí.“ Málo se jich vrátilo. A nemohl bych ani všechny zatratit. Pro vězně je venku příliš tvrdý kus chleba.“⁵⁷

František Kočí však na odsouzené nepůsobil jen skrze jejich vhodné zaměstnání a své přednášky. „Něčeho je ve vězení zapotřebí k zidealisování života. A k tomu nám sloužily zpěv a hudba“, napsal ve svých vzpomínkách na Bory. „Obé jsem zavedl záhy po svém příchodu. Bylo to skutečné zjasnění jednotvárné šedi vězeňského života... Jak se to krásně neslo ústavní centrálou. Hráli Dvořáka, Händla, Bethovena, Griega. I sám měl jsem libůstku, že jsem vězňům hrával na housle a zpíval. A to se tlačili v neděli do kaple i jinověrci a bezvěrci, když cítili, že něco bude. Dvořákovy „Biblické písně“, to byla má zvláštní záliba. „Hospodin je můj pastýř. Vodí mne po stezkách spravedlnosti pro jméno Své!“ Tak jsem nejen zpíval, ale i cítil. Spravedlnost jsem hledal a tušil její blízkost.“

Nedělní přednáška F. Kočího vězňům v roce 1926 (foto: Archiv Věznice Plzeň)

⁵⁷ F. KOČÍ, Čtyři léta na Borech, in: Přítomnost, 22. 3. 1928, s. 173-174.

V rámci snahy o nápravu trestanců prošla změnami také ústavní knihovna, kde byl nově zaveden kartotéční systém. V něm měl každý vězeň svůj lístek s popisem svého „*vzdělání, zaměstnání, způsobilosti a chuti k četbě.*“ Tento systém následně vedl k mnohem účelnějšímu půjčování knih, neboť odsouzení dostávali do rukou nejen vhodnou beletrii ale především knihy ze svého oboru. Podle Františka Kočího si tak mnozí propuštění vězni s sebou domů odnášeli „*celé sešity výpisků z odborných knih svého povolání.*“⁵⁸

Přípravě odsouzených na život po propuštění z výkonu trestu bylo věnováno značné úsilí. Kvůli tomu, že řada propuštěných trestanců nemohla doma najít práci a byli tak nuceni odejít do zahraničí, zavedl František Kočí jazykové kurzy pro odsouzené, „*aby trestancům byla upravena cesta k lepšímu životu.*“ V dopisu domácímu komisaři věznice o nově zavedené výuce napsal, že se jí ujal duchovní věznice Jaroslav Zika „*ježto umí anglicky a částečně francouzsky.*“ Kurzy byly zahájeny o prázdninách v roce 1925. Jaroslav Zika v nich vyučoval především anglický jazyk a ředitelův starší syn František, který byl v té době ve třetím ročníku studia románské filologie na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, dostal na starost (po dobu prázdnin) výuku francouzského jazyka. Protože oba ředitelovi synové (František a Václav) potřebovali kvůli svému studiu procvičovat také anglický jazyk, chodili k Zikovi soukromě na hodiny. Avšak pro jeho větší pohodlí za ním chodili až do kanceláře v nepřístupné části uvnitř věznice, o čemž ředitel Kočí neopomněl informovat domácího komisaře ve svém dopise o zavedených jazykových kurzech.⁵⁹

Jak už bylo zmíněno výše, již od konce roku 1923 panovalo mezi ředitelem věznice a domácím komisařem věznice určité napětí. Odpověď na ředitelův dopis proto příliš nepřekvapí. Domácí komisař reagoval důraznou výtkou směřující k tomu, že synům ředitele byl umožněn vstup do věznice. Označil toto povolení za „*svémocné a neoprávněné*“ a doporučil řediteli, aby se napříště bezvýhradně řídil platnými předpisy.⁶⁰

Ředitel Kočí věnoval zvýšenou pozornost také otázkám hygieny a zdraví ve věznici. Důkladnou změnou prošla nejprve kuchyně, neboť kvalita tamních potravin byla prý „*zdraví nebezpečná*“. Zlepšilo se také odívání a lékařská péče o vězně.⁶¹ Nově byly zřízeny kvalitnější, i když prosté lázně, „*pro běžnou potřebu sprchové, na lékařský předpis vanové, (...) oddělené pro zdravé a pro nemocné nakažlivými nemocemi.*“ Čistota byla zavedena v ústavním prádle i v ústavní nemocnici, která byla postupně vybavena vlastními výrobky věznice a zcela nově byla ve věznici zřízena zubní ambulance.⁶²

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ SOA Plzeň, f. Trestnice Bory, ev. č. 100, sign. Pres. 1921 – 1927, kart. 3, dopis Františka Kočího domácímu komisaři mužské trestnice v Plzni ze dne 24. 8. 1925.

⁶⁰ SOA Plzeň, f. Trestnice Bory, ev. č. 100, sign. Pres. 1921 – 1927, kart. 3, dopis domácího komisaře mužské trestnice v Plzni řediteli trestnice ze dne 7. 9. 1925.

⁶¹ P. TAUŠEK, citované dílo, s. 44.

⁶² F. KOČÍ, *Čtyři léta na Borech*, in: Přítomnost, 15. 3. 1928, s. 158.

Práce Františka Kočího v Plzni nebyla omezena jen na pole humanity a osvěty, jak by se mohlo na první pohled zdát. Za prioritu samozřejmě považoval zajištění řádného chodu věznice. Naléhavá potřeba řešení řady technických problémů spojených s modernizací infrastruktury vyvstala právě ve 20. letech 20. století, kdy se věznice potýkala s již vážnými hygienickými problémy, vyplývajícími především z nevyhovujícího kanalizačního systému. Problémy však měla i se systémem vytápění cel, které se od dostavby věznice v roce 1878 provádělo výhradně horkovzdušně a také kvalita pitné vody se zhoršovala. Osvětlení věznice pak obstarávala zastaralá ústavní plynárna, stojící pod věznicí nedaleko břehu řeky Radbuzy.

Je až s podivem, s čím vším se ředitel Kočí musel během svého čtyřletého pobytu v Plzni potýkat. V tomto období město Plzeň ve spolupráci s věznicí realizovalo nejen kompletní elektrifikaci věznice ale i výstavbu vodovodu s pitnou a užitkovou vodou z plzeňské vodárny. Navíc byly v roce 1927 zahájeny práce na vybudování ústředního vytápění a postavena byla nová ústavní kotelná, spuštěná do provozu v roce 1928. Kromě přetrvávajícího problému s kanalizací, který byl uspokojivě vyřešen až v roce 1947, prošla plzeňská věznice zásadní modernizací právě v době, kdy jí řídil František Kočí.⁶³

Přibližně ve stejné době padl také návrh na prodloužení elektrické dráhy z města až k věznicí. Vedení věznice tehdy argumentovalo tím, že kromě jejich zaměstnanců by dráhu hojně využívali i obyvatelé města, pravidelně mířící do parků v blízkosti věznice. Město tento návrh zamítlo v listopadu 1924. Že to však byl návrh téměř vizionářský svědčí fakt, že k prodloužení tramvajové dráhy do blízkosti věznice nakonec stejně došlo, i když mnohem později.⁶⁴

František Kočí nezanedbával ani svoji veřejnou činnost. Například v rámci společenské osvěty a ve prospěch Spolku pro podporování propuštěných trestanců (od roku 1925 s názvem „Nový život“) pořádal v Měšťanské besedě v Plzni mnoho přednášek na téma zločin a společnost. Spolek řediteli Kočímu dokonce vyčlenil 500 Kč na pořízení diapozitivů, jimiž své přednášky obohacoval.⁶⁵

Asi nejviditelnější veřejnou aktivitou tohoto sdružení byla účast na „Výstavě sociální a zdravotní péče na českém západě“, konané v budově školy na Masarykově náměstí v Plzni ve dnech 10. 6. – 10. 8. 1926. Expozice byla rozdělena do sedmnácti sekcí, přičemž přípravě sedmé sekce předsedal František Kočí, který i zde vystoupil s několika přednáškami na podporu spolku. Za zmínku stojí, že pro účel tamní expozice plzeňské věznice byl zhotoven její první velký papírový model, jehož kopie pak byla v roce 1928 odkoupena Technickým muzeem v Praze za 250 Kč.⁶⁶

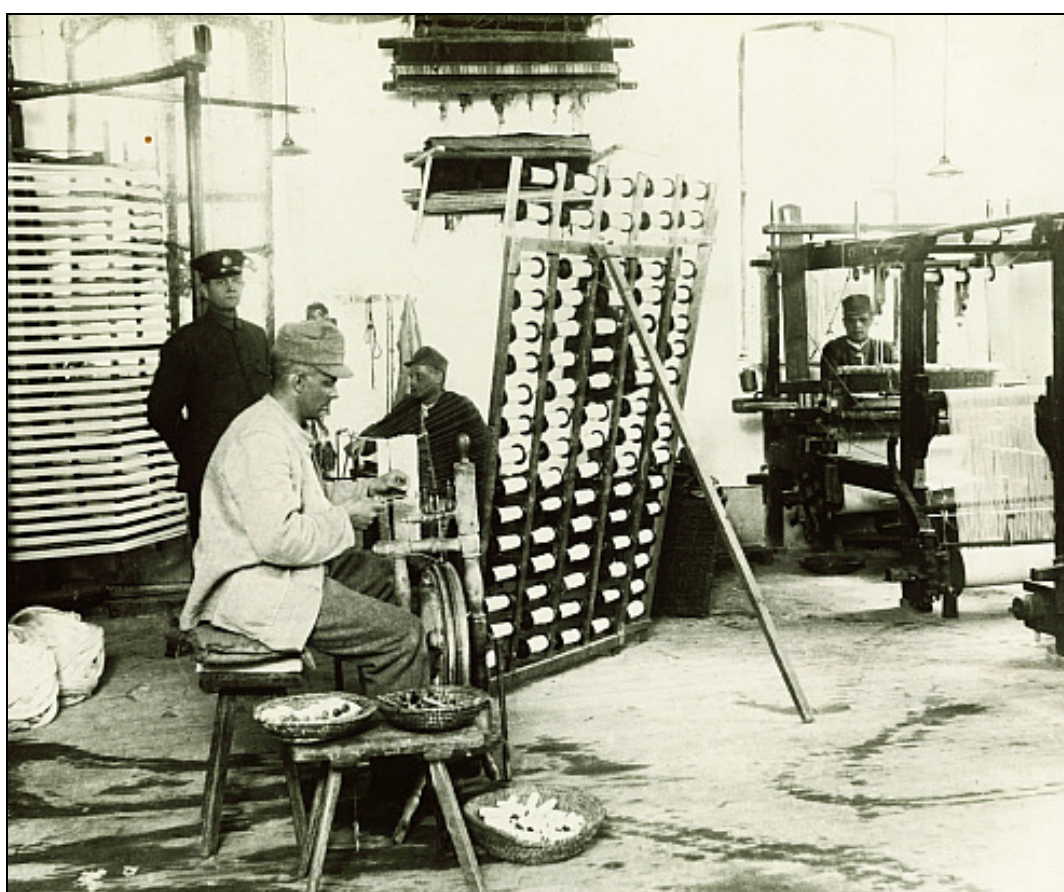
⁶³ P. TAUŠEK, citované dílo, s. 90-91.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Dodnes se v archivu plzeňské věznice nachází cenný soubor téměř padesáti fotografií z roku 1926 dokumentující fungování plzeňské věznice a život a práci tamních vězňů.

⁶⁶ Model plzeňské trestnice se bohužel nedochoval. Byl zničen při zatopení karlínské Invalidovny v roce 2002. Emailová komunikace autora s PhDr. Martinem Ebelem, Ph. D., vedoucím odd. sbírek Muzea architektury a stavitelství Národního technického muzea v Praze z 15. 11. 2010.

Snahou ředitele Kočího bylo také obrousit hrany ve vztazích s plzeňskými novináři, kteří bez přestání útočili zejména na široké hospodářské aktivity ústavu na Borech.⁶⁷ Mnohdy ale kritizovali i bezvýznamná a jinak správná rozhodnutí, jako například vykácení stromů v areálu věznice.⁶⁸ V červnu 1926 proto ředitel Kočí umožnil zástupcům tisku exkurzy do borské trestnice. Návštěvu zprostředkoval šéf plzeňského státního zastupitelství K. Čermák a novináře po věznici osobně provedl vrchní ředitel trestnice František Kočí spolu s ředitelem (správcem) Karlem Čujanem, ředitelem vězeňské nemocnice Jakubem Brychtou a ústavním učitelem Aloisem Kvasničkou. O návštěvě pak vyšel v Českém deníku fejeton a i přes „nepřátelské“ naladění tohoto deníku ho uzavírala následující věta: „*Jisto jest, že plzeňská trestnice jest vzorně vedena a že mnoho trestanců vychází z ní s novými silami a s novými myšlenkami do života.*“⁶⁹

Práce odsouzených v tkalcovské dílně plzeňské trestnice (foto: Archiv Věznice Plzeň)

O vzorném pořádku panujícím ve věznici se několikrát přesvědčily i zahraniční návštěvy. Jedním z nejvýznamnějších (a také nejspokojenějších)

P. TAUŠEK, citované dílo, s. 91 a 95.

⁶⁷ Podle mnohastránkového ceníku výrobků pro justiční úřady a ústavy z roku 1928, který se dochoval ve Státním okresním archivu v Litoměřicích, se v plzeňské trestnici provozovalo bednářství, cínování, kartáčnictví, klempřství, košíkářství, natěračství, soustružnictví, tkalcovství, truhlářství a zámečnictví.

⁶⁸ Český deník ze dne 14. 2. 1924, s. 3.

⁶⁹ Český deník ze dne 18. 6. 1926, s. 3-4.

návštěvníků plzeňské věznice té doby byl odborový přednosta a ředitel vězeňského oddělení při japonském ministerstvu spravedlnosti Shinkuma Motoji, který si věznicí prohlédl za doprovodu Vladimíra Solnaře z ministerstva spravedlnosti ČSR v rámci „turné“ po trestnicích v Americe a Evropě dne 25. 9. 1925.⁷⁰ Jiným významným (taktéž spokojeným) hostem byl dne 12. 10. 1926 člen mezinárodní vězeňské komise a lékařský přednosta rovněž z japonského ministerstva spravedlnosti M. Akutagawa.⁷¹ Pravděpodobně na základě těchto návštěv se František Kočí v roce 1926 rozhodl ve věznicí založit zřejmě první pamětní knihu, která sloužila svému účelu až do roku 1949.⁷²

Přes veškeré blahodárné působení Františka Kočího na věznicí a přes jeho nepolevující chvályhodnou osvětovou činnost se mu nedařilo zamezit stále častějším útěkům vězňů a pokusům o útěk ze statku v Liticích. Situace se na konci roku 1926 stávala velmi nepříjemnou a místní tisk jí pochopitelně věnoval značnou pozornost.⁷³ V té době se navíc vyostřily dlouhodobě napjaté vztahy mezi ředitelem věznice a domácím komisařem, až František Kočí navrhl ministerstvu spravedlnosti úplné zrušení funkce domácích komisařů. Návrh odůvodňoval neexistencí takové funkce v cizině, dále pak, že v demokratické republice nelze mít systém „*jakéhosi policejního dozoru nad státním úřadem*“ a navíc poukazoval na to, že domácí komisař plzeňské věznice před jeho příchodem stejně „*nevěděl ničeho, co se skutečně na Borech děje.*“ Neodpustil si ani upozornění, že je nemožné, aby si domácí komisař dával vyrábět v trestnici předměty spotřeby nebo dokonce aby užíval odsouzené k pracím ve svém bytě. Na závěr ještě dodal: „*Domácí komisař zdejší trestnice sám podepsanému již jednou telefonicky oznámil, že se vzdá své funkce v trestnici; podepsaný čeká dosud na jeho mužné rozhodnutí.*“⁷⁴

Plzeňskou věznicí tak přijel nečekaně osobně zkontrolovat ministr spravedlnosti Robert Mayr-Harting dne 26. 2. 1927. Po velmi důkladné kontrole samotného ústavu i statku v Liticích si však ministr odnášel dobrý dojem a „*nenášel nic, co by mu mohlo zavdati podnět k nespokojenosti.*“⁷⁵ O tom, že celá řada stížností na ředitele Kočího byla řešena i na stranických sekretariátech, svědčí také jeho slova: „*Oh strany, strany! Jak jsem se naučil chápat, že v demokracii daří se práci jen pod vaší ochranou a záštitou!*“⁷⁶

Situace s útěky se bohužel opakovala a nejnejpříjemnější událost se stala dne 20. 5. 1927, kdy se skupina tří vězňů velmi důmyslným způsobem nejprve probourala zdí uvnitř budovy věznice a následně se jí podařilo překonat všechny

⁷⁰ Český deník ze dne 27. 9. 1925, s. 6.

⁷¹ Český deník ze dne 14. 10. 1926, s. 3.

⁷² Bezспорu velmi cenná pamětní kniha z roku 1926 je dodnes uložena v archivu Věznice Plzeň. Blíže Lukáš PALEČEK, *Pamětní kniha plzeňské věznice z roku 1926*, in: *Historická penologie* 1/2010, Praha 2010, s. 1-8.

⁷³ P. TAUŠEK, citované dílo, s. 74.

⁷⁴ SOA Plzeň, f. Trestnice Bory, ev. č. 100, sign. Pres. 1921 – 1927, kart. 3, dopis Františka Kočího ministerstvu spravedlnosti ze dne 30. 10. 1926.

⁷⁵ Český deník ze dne 4. 3. 1927, s. 3.

⁷⁶ F. KOČÍ, *Čtyři léta na Borech*, in: *Přítomnost*, 15. 3. 1928, s. 158.

překážky a přelézt ohradní zeď. Ředitel Kočí ve své zprávě o tomto útěku napsal, že po zvolání strážného vojína na dvoře věznice „Stůj!“ vyhlédl jeden jeho syn z okna domu naproti věznici, kde bydlela ředitelova rodina, a ve světle elektrické lampy uviděl postavu muže. Do nočního ticha proto zvolal „Prchá trestanec, chyťte ho!“ Ředitel stojící poblíž svého syna ihned popadl ocelovou hůl, seběhl po schodišti ven před dům a začal utečence pronásledovat, přičemž jeho syn od něj dostal pokyn, aby mezitím zalarmoval noční stráž.⁷⁷ Uprchlé zločince se sice podařilo o dva dny později chytit, ale tato příhoda spustila doslova lavinu kritických a přímo útočných článků na adresu Františka Kočího.⁷⁸

Bez odezvy nezůstaly ani jeho velmi pozoruhodné články v časopisu *Přítomnost* z června 1927. V prvním z nich ze dne 16. 6. 1927 například píše: „*Příčina toho, že provinilé individuum nedospělo k tomu, aby si vytvořilo mravní zásady průměrného občana, tkívá velmi často v poměrech rodinných, ale i v poměrech životních, které mu nedávaly dosti podnětů k sebevýchově. Nejčastěji klesají mladí lidé (poměrná nejvyšší zločinnost připadá na věk od 17 do 27 let), kterým scházelo dostatečné vedení v rodině, buď že rodiče sami byli nemravní nebo brutální, či propadli alkoholismu, nebo že došlo v rodině k rozvratu a rodina přestala být podkladem normálního vývoje dětí, buď že tu rodičů nebylo (děti odkázané na veřejnou péči, děti nemanželské).*“⁷⁹ O týden později ve stejném periodiku uzavřel svůj článek touto myšlenkou: „*Nelze opomenouti, že snaze o potlačení zločinnosti nemálo prospěje účinná sociální péče o kleslá individua po výkonu trestu.*“⁸⁰

Asi nejtvrďší kritiku si však vysloužil za obsáhlý a rovněž velmi zajímavý článek o vězni Josefu Šoupalovi, vrahu ministra financí Aloise Rašína, který si část svého trestu odpykával právě v té době na Borech. František Kočí se v článku zabýval osobností tohoto zločince a jeho chováním a líčil své zkušenosti s ním.⁸¹ Český deník si to ovšem vyložil po svém a dva týdny po otisknutí zmíněného článku si položil otázku: „*Kdo dělá vraha Šoupala populárním?*“ a vzápětí si na ní také odpověděl: „*Bohužel, že mezi těmi, kdo tak činí, jest i pan dr. Kočí, který se stálým oslavováním Šoupala a psaním nevhodných článků měl by už jednou přestat.*“⁸²

Pravděpodobně posledním úspěchem ředitele Kočího v Plzni bylo prosazení realizace nového bezpečnostního prvku věznice – elektrického proudu o vysokém napětí na ohradní zdi. V srpnu 1927 bylo oznámeno, že první věznicí, ve které bude toto nové zařízení instalováno, bude právě věznice v Plzni.⁸³

Dne 20. 9. 1927 se v Českém deníku objevila zpráva, že vrchní ředitel trestnice na Borech bude ze své funkce odvolán, a že si k odvolání „*pravděpodobně pomohl svými „odbornými“ články ve Večerníku Českého Slova.*“⁸⁴ František Kočí na tyto

⁷⁷ P. TAUŠEK, citované dílo, s. 75.

⁷⁸ Český deník ze dne 22. 5. 1927, s. 3.

⁷⁹ F. KOČÍ, *O příčinách stoupající zločinnosti*, in: *Přítomnost*, 16. 6. 1927, s. 362.

⁸⁰ F. KOČÍ, *O příčinách stoupající zločinnosti*, in: *Přítomnost*, 23. 6. 1927, s. 377.

⁸¹ F. KOČÍ, *O věznicích, o jednom z nich zvláště*, in: *Přítomnost*, 30. 6. 1927, s. 388-391.

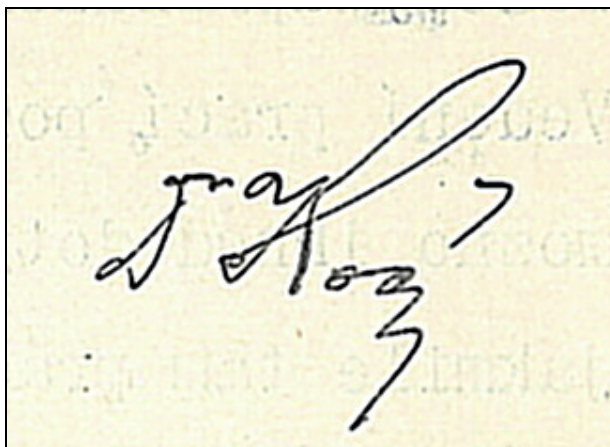
⁸² Český deník ze dne 15. 7. 1927, s. 3.

⁸³ Český deník ze dne 17. 8. 1927, s. 5.

⁸⁴ Český deník ze dne 20. 9. 1927, s. 3.

nepravdivé informace reagoval následujícím dopisem ze dne 11. 10. 1927, adresovaným odpovědnému redaktorovi Českého deníku Vojtěchu J. Kosnarovi: „Není pravda, že dr. Kočí je odvolán z ředitelství borské trestnice, ani že odvolán bude. Pravda je, že místo ředitele trestnice na Borech bylo vypsáno následkem jeho nové systematisace pro úředníky služby právní, a že dr. Kočí, jenž byl ve své úřední hodnosti jako první státní zástupce vedením ústavu dosud toliko pověřen, měl volnost o toto místo se ucházeti. Neučinil-li tak, vyšlo to z jeho vlastního rozhodnutí.“⁸⁵

Po odchodu z Plzně na konci roku 1927 napsal nejen podrobný dvoudílný článek o svém čtyřletém působení na Borech do časopisu Přítomnost, ale v roce 1928 mu dokonce vyšel v nakladatelství Melantrich soubor velmi poučných povídek s názvem „Po stopách spravedlnosti“. V této knize „bývalý soudce, pak ředitel trestnice na Borech, dnes státní zástupce vykládá... názory na svět zločinů a zločinců v krátkých povídkách vzatých z praxe.“⁸⁶

Podpis F. Kočího (foto: Archiv Věznice Plzeň)

František Kočí v této době sice zastával pozici prvního státního zástupce, ale o svém dalším působení neměl úplně jasnou představu. Ještě v březnu 1928 napsal do Přítomnosti: „Jsou již za mnou ta čtyři leta. Bylo to dílo lásky. A co dál? Který že kout hodláš vysmejčit oddaným služebníkem svým, ó res publica? Že mám oblékat červený talár? Nikdy nehořelo mé srdce tou barvou!“⁸⁷ Pravděpodobně někdy v této době, nebo snad již na počátku roku 1928, byl pověřen řízením Komenského ústavu pro mladistvé muže v Košicích, kde byl po několika letech v únoru 1932 konečně jmenován přednostou.⁸⁸

⁸⁵ SOA Plzeň, f. Trestnice Bory, ev. č. 100, sign. Pres. 1921 – 1927, kart. 3, dopis Františka Kočího odpovědnému redaktorovi Českého deníku Vojtěchu J. Kosnarovi ze dne 11. 10. 1927.

⁸⁶ F. KOČÍ, *Po stopách spravedlnosti*, Melantrich, 1928.

⁸⁷ F. KOČÍ, *Čtyři léta na Borech*, in: *Přítomnost*, 22. 3. 1928, s. 174.

⁸⁸ Jozef CHREŇO, *Profily*, in: *Zborník príspevkov k dejinám väzenstva na Slovensku (příloha časopisu Zvesti ZVJS SR)*, Bratislava 1998, s. 208.

Informace o tom, kdy byl dr. Kočí pověřen řízením Komenského ústavu v Košicích, se v dostupné literatuře rozcházejí. Karel Kašpar ve své práci *Z historie útvaru SNV Plzeň* píše, že byl do Košic přeložen v lednu 1928. Naproti tomu Jozef Chreňo v *Profilech* uvádí, že dr. Kočí byl již od 12. února

Mezitím Františka Kočího opět zasáhla rána osudu, když mu v prosinci 1929 zemřela i druhá manželka Emílie Bednářová. Snad až v roce 1931 znovu načerpal energii a získal chuť do života, když se potřetí a naposledy oženil.⁸⁹ Jeho třetí manželství s o dvacet let mladší Ludmilou Urbánkovou – Svobodovou ale nebylo příliš šťastné, nakonec skončilo rozvodem a nákladnou soudní pří, kterou prohrál.⁹⁰

Zato působení Františka Kočího v Komenského ústavu šťastné a naplněné bylo. Veškeré zkušenosti načerpané v předchozích pozicích zde mohl uplatnit. Nejenže zaváděl již vyzkoušené metody řízení ústavu a výchovy vězňů, ale se stejnou, ne-li větší odhodlaností, se pustil do osvětové činnosti. Zúčastnil se IV. sjezdu pro výzkum dítěte, konaného v Bratislavě ve dnech 25. – 27. 10. 1930. Ve „Spolku učitelov a priateľov mládeže mravne vadnej“ přednášel o prevenci a o výchově takové mládeže. Často také míval přednášky v košickém rozhlase, zejména o psychologii zločinnosti a obraně proti ní.⁹¹

František Kočí se také aktivně zúčastnil mezinárodní „Vězeňské konference pro trestní právo a vězeňství“, která se uskutečnila ve dnech 27. – 28. 2. 1931 v Praze. Na této konferenci zdůrazňoval především kulturní a výchovný rozměr vězeňství. K zaměstnávání odsouzených uvedl, že ve věznicích by měl být co nerozsáhlejší a nejintenzivnější pracovní provoz a vězňové by měli být posíláni také na veřejné práce silniční, regulační apod. Dále také navrhoval, aby se ústavní dílny staly odbornými učilišti vydávajícími výuční listy pod názvem „Živnostenská odborná škola“ a nikoli „Státní výchovna a pečlivost o mládež“.⁹²

V Komenského ústavu na Slovensku, stejně jako v Plzni, odvedl František Kočí obrovský kus práce. Ve výchově a vzdělávání tamních chovanců dosáhl do té doby nevídaných výsledků. I tam se vyučovalo cizím jazykům, psaní na stroji či řemeslům. Ústavem udělované výuční listy získaly takovou „prestíž“, že byly jakýmsi doporučením. I v Komenského ústavu se pěstovala hudba a zpěv a navíc dokonce i divadlo. V roce 1937 byl František Kočí ještě účastníkem „II. všeslovenského pedagogického sjezdu“, který se uskutečnil ve dnech 26. – 28. 8.

1926 jmenován prvním státním zástupcem a současně pověřen vedením Komenského ústavu. Leccos možná naznačuje noticka v Českém deníku ze dne 24. 5. 1928 (s. 3), kde se píše: „Bývalý ředitel borské trestnice dr. Kočí byl – jak známo – přesazen pro svoje „úvahy“...z Plzně do Prahy. Nyní zase napsal něco do Peroutkovy „Přítomnosti“ a musel za to odejít na nucenou dovolenou.“ Jako nejpravděpodobnější datace počátku řízení Komenského ústavu se proto jeví až průběh roku 1928.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ AV Plzeň, F. KOČÍ, *Několik glos k životu bývalého ředitele trestnice na Borech JUDr. Františka Kočího (1880–1946) aneb jeho vnuk, také František Kočí, vzpomíná na svého dědečka*, dopis adresovaný Karlu Kašparovi, nedatováno; Dopis Františka Kočího adresovaný Lukáši Palečkovi ze dne 12. 10. 2010. František KOČÍ, *Kronika rodiny Kočovy*, nepublikovaný rukopis, 1999, s. 20 a 24.

⁹¹ Jozef CHREŇO, *Profily*, in: Zborník príspevkov k dejinám väzenstva na Slovensku (příloha časopisu Zvesti ZVJS SR), Bratislava 1998, s. 208.

⁹² T. NOVÁKOVÁ, citované dílo.

Alena KAFKOVÁ, *Vězeňská konference v roce 1931 v Praze*, in: Historická penologie 1/2007, Praha 2007, s. 11-29.

v Lublani, ale již o rok později měl být on i veškerý jeho přínos pro slovenskou společnost na velmi dlouhou dobu zapomenut.

V době, kdy bylo Československo již vážně ohroženo ze strany hitlerovského Německa a horthyovského Maďarska, psal a přednášel o povznesení brannosti. Po mnichovských událostech a vzniku slovenské autonomní vlády mu bylo dne 20. 10. 1938 Slovenským národním výborem v Košicích telefonicky přikázáno z funkce okamžitě odstoupit a řízení ústavu předat exponentu „Hlinkovy slovenské ľudové strany“ Pavlu Krchňákovi, kterého se paradoxně sám kdysi ujal. Z hodiny na hodinu tak byl František Kočí zbaven svého zaměstnání, svého života.⁹³

Po vyhnání ze Slovenska byl ve svých 58 letech pensionován, vrátil se do Prahy a tam pokračoval v dosavadní pedagogické a výchovné práci. Podle vzpomínek potomků Františka Kočího i v této době pomáhal svým bývalým chovancům při jejich začleňování do běžného života. Tento člen Masarykovy sociologické společnosti věnoval následující roky literární tvorbě a dalšímu rozvíjení svých myšlenek a názorů, které pak v Praze publikoval například v roce 1942 pod názvem „Rozvod a rozluka“. Kromě toho napsal i román „V bolestech se rodí štěstí“, který ale nebyl publikován a jehož rukopis byl bohužel ztracen. Sepsal také další povídku „Bašta“ a dokonce i dvě divadelní hry – pod pseudonymem Václav Rozhovický napsal „Boží muka“ a pod vlastním jménem „Od pádu k vítězství“.

Jak již bylo zmíněno výše, František Kočí miloval hudbu a zpěv. O jeho talentu svědčí i složená skladba „Pane náš králi“, kterou mu prý během jeho pobytu v Karlových Varech, kde si léčil nemocné ledviny, zahrál tamní lázeňský orchestr. Rád doma muzicíroval a zpíval operní árie. Jeho nejoblíbenější byla árie Voka ze Smetanovy opery Čertova stěna. V Praze také navázal přátelství s rodinou vrchního ředitele pankrácké věznice Josefem Bohdaneckým, jehož sestra, provdaná Tichá, byla v té době primadonou brněnského divadla.⁹⁴ Mezi tyto své přátele docházel na občasné domácí koncerty, ale jinak už zůstával v ústraní.⁹⁵

František Kočí byl bezesporu pozoruhodnou osobností období první republiky. Dá se říci, že to byl všestranný, téměř renesanční člověk s hlubokým humanitním cítěním, smyslem pro spravedlnost a neutuchající vírou v člověka a možnost jeho nápravy. Jím odvedená práce, jeho nepochybný přínos společnosti a dodnes platné a inspirativní myšlenky stále ještě čekají na podrobnější studium nejen u nás, ale i na Slovensku.

⁹³ Jozef CHREŇO, *Profily*, in: Zborník príspevkov k dejinám väzenstva na Slovensku (příloha časopisu Zvesti ZVJS SR), Bratislava 1998, s. 208-209.

⁹⁴ Podle Františka Kočího (vnuka) se syn Josefa Bohdaneckého, Ing. Zdeněk Bohdanecký (1921-1990), o mnoho let později oženil s dcerou Františka Kočího, Zorinou, a v roce 1954 se jim narodil jediný syn Pavel.

⁹⁵ AV Plzeň, F. KOČÍ, *Několik glos k životu bývalého ředitele trestnice na Borech JUDr. Františka Kočího (1880–1946) aneb jeho vnuk, také František Kočí, vzpomíná na svého dědečka*, dopis adresovaný Karlu Kašparovi, nedatováno.

T. NOVÁKOVÁ, citované dílo.

Život Františka Kočího se nachýlil ke svému konci na sklonku roku 1945, kdy byl postižen mozkovou příhodou. Ještě v prosinci, na svátek Františka Xaverského, si naposledy zazpíval svou oblíbenou árii a o čtyři měsíce později dne 12. 4. 1946 v Praze zemřel.⁹⁶ Dne 15. 7. 1947 byla urna s jeho popelem uložena do hrobu na hřbitově v Praze 6 – Bubenči, kde byly předtím pochovány jeho maminka a první žena Marie.⁹⁷

Díky svědomitým potomkům Františka Kočího se dochoval i text proslovu syna Václava k tatínkovu skonu, který začíná těmito slovy: „*Jak bílý bůh to národ spravedlivý*“ – tato slova čteme v jedné z básní Nerudových, básníka to, který patřil k duchovním přátelům tatínka, Dra Františka Kočího, bývalého humanního ředitele a organisátora Borské trestnice v Plzni, budovatele péče pro propuštěné trestance, organisátora vězeňství v ministerstvu spravedlnosti, bývalého ředitele Komenského ústavu v Košicích atd. (...) myslím, že tatínek pracoval také pro příchod spravedlivého národa hledaje v každé své činnosti tendenci nezkrslé, skutečné spravedlnosti. Však i v životě rodinném, soukromém, v psychologickém poměru člověka k člověku byl tatínek člověkem starostlivým, vždy k pomoci ochotným, člověkem veskrze dobrým.“⁹⁸

Na Františka Kočího jeho potomci opravdu nezapomněli, zejména stejnojmenný vnuk, autor „Kroniky rodiny Kočovy“, který se dlouhodobě snaží připomínat jeho památku a který se stal iniciátorem osazení pamětní desky na jeho rodném domě v Rozhovicích. Ta byla díky vstřícnosti obce, jejíž obecní úřad dnes v rodném domě sídlí, nakonec osazena dne 10. 10. 2001, padesát pět let po smrti této významné a poněkud pozapomenuté osobnosti českého vězeňství.⁹⁹ Tohoto významného člověka dnes alespoň v Rozhovicích připomíná prostý nápis:

Pamětní deska na rodném domě v Rozhovicích (foto: František Kočí)

⁹⁶ F. KOČÍ, *Kronika rodiny Kočovy*, nepublikovaný rukopis, 1999, s. 24.

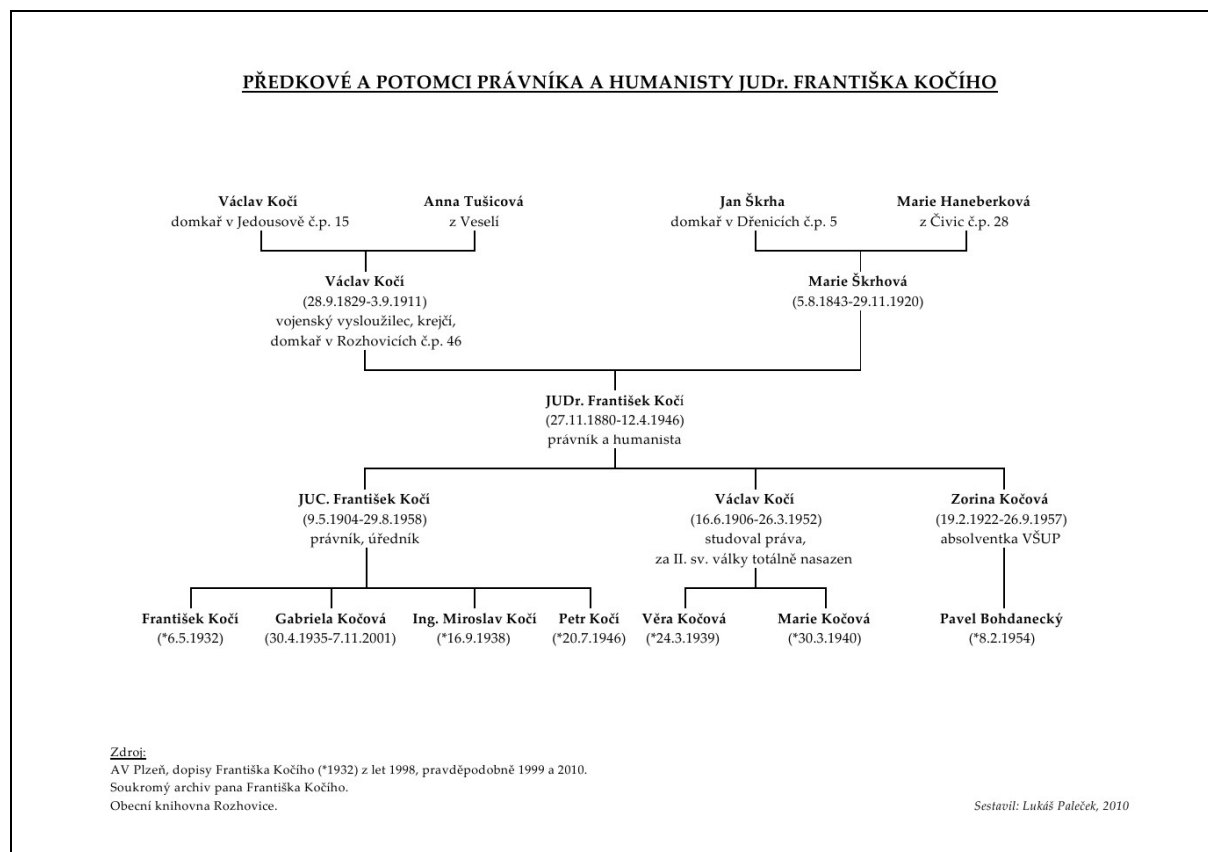
Soukromý archiv pana Františka Kočího, smuteční oznámení o skonu JUDr. Františka Kočího ze dne 15. 4. 1946.

⁹⁷ Správa pražských hřbitovů – Hřbitovní správa Malvazinky a Bubeneč (hrob Františka Kočího se nachází v oddělení 2-6 na místě č. 11).

AV Plzeň, dopis Františka Kočího adresovaný Lukáši Palečkovi ze dne 12. 10. 2010.

⁹⁸ T. NOVÁKOVÁ, citované dílo.

⁹⁹ Obecní knihovna Rozhovice.

Použité prameny a literatura

Státní oblastní archiv v Plzni, f. Trestnice Bory, ev. č. 100, sign. Pres. 1921-1927, kart. 3.

Státní okresní archiv Litoměřice, f. Okresní soud Lovosice, inv. č. 199, ev. č. KT 55.

Archiv Věznice Plzeň: Karel KAŠPAR,

- Výtah z Českého deníku z let 1919 – 1948,
- Karel KAŠPAR, Jmenný přehled sloužících v trestnici Bory (1878 – 1978),
- František KOČÍ, *Několik glos k životu bývalého ředitele trestnice na Borech JUDr. Františka Kočího (1880–1946) aneb jeho vnuk, také František Kočí, vzpomíná na svého dědečka*, dopis adresovaný Karlu Kašparovi, nedatováno,
- František KOČÍ, dopis adresovaný Karlu Kašparovi ze dne 11. 11. 1998,
- František KOČÍ, dopis adresovaný Lukáši Palečkovi ze dne 12. 10. 2010,
- František KOČÍ, dopis adresovaný Lukáši Palečkovi ze dne 9. 11. 2010,
- Pamětní kniha věznice z roku 1926.

Soukromý archiv pana Františka Kočího.

Správa pražských hřbitovů, Hřbitovní správa Malvazinky a Bubeneč.

Obecní knihovna Rozhovice.

Emailová komunikace autora s PhDr. Martinem Ebelem, Ph. D., vedoucím odd. sbírek Muzea architektury a stavitelství Národního technického muzea.

Spolek pro vojenská pietní místa, o.s., *VPM okres Chrudim* [online], HTML ed., [citováno 13. 9. 2010], <http://www.vets.estranky.cz/clanky/vpm-okres-chrudim/hermanuv-mestec>

Úřad vlády ČR, *Historie minulých vlád* [online], HTML ed., [citováno 20. 9. 2010], <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/>

Národní archiv ČR, *Konskripce (1850-1914) – Pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství* [online], HTML ed., [citováno 22. 9. 2010], <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/>

Alena KAFKOVÁ, *Vězeňská konference v roce 1931 v Praze*, in: *Historická penologie* 1/2007, Praha 2007.

Aleš KÝR, Alena KAFKOVÁ, *Pankrácká věznice v období historických změn (1889 – 1993)*, in: *Historická penologie* 3/2009, Praha 2009.

Jozef CHREŇO, *Profily*, in: *Zborník príspevkov k dejinám väzenstva na Slovensku, príloha časopisu Zvesti ZVJS SR, Generálne riaditeľstvo Zboru väzenskej a justičnej stráže SR*, Bratislava 1998.

Karel KAŠPAR, *Z historie útvaru SNV Plzeň, Útvar SNV Plzeň*, 1978.

Láďa KHÁŠ, *Štědrý den v trestnici na Borech*, in: *Plzeňské fejtony*, Plzeň 1936.

František KOČÍ, *Po stopách spravedlnosti*, Melantrich, 1928.

František KOČÍ, *Kronika rodiny Kočovy*, nepublikovaný rukopis, 1999.

Aleš KÝR (ed.), *Památník Pankrác, příloha Českého vězeňství* 4/1999, Praha 1999.

Tereza NOVÁKOVÁ, *„Po stopách spravedlnosti“*, JUDr. František Kočí, středoškolská práce praprapravnučky JUDr. Františka Kočího, 2009.

Pavel TAUŠEK, *Dějiny věznice Bory*, diplomová práce obhájená na katedře historie Fakulty pedagogické ZČU v Plzni, 2005.

Karel KAŠPAR, *Z historie borské trestnice*, *Plzeňský deník*, 29. 11. 2000, s. 18.

František KOČÍ, *O příčinách stoupající zločinnosti*, *Přítomnost*, 16. 6. 1927, s. 362-364.

František KOČÍ, *O příčinách stoupající zločinnosti*, *Přítomnost*, 23. 6. 1927, s. 376-377.

František KOČÍ, *O věznicích, o jednom z nich zvláště*, *Přítomnost*, 30. 6. 1927, s. 388-391.

František KOČÍ, *Čtyři léta na Borech*, *Přítomnost*, 15. 3. 1928, s. 157-158.

František KOČÍ, *Čtyři léta na Borech*, *Přítomnost*, 22. 3. 1928, s. 173-174.

Český deník 1923-1928.

Proměny vězeňského stravování

Ondřej Hladík

„I pořídil si housle ze skrovné zásoby peněz, jež mu nechali a z nichž se stravoval...Nikdy neměl smyčce v rukou; nyní ho nedal téměř z ruky...Nyní viděli, že mu již zle, že přišla na něj nouze. Urozený muž sám po městě žebrat nechtěl a do vězení daru nedostal. Neměl již nic nežli své housle. Ale kdykoliv poté zahrál, kdykoli plátěnou mošnu z vězení spustil, pokaždé mu ji plnili ti, kdož dole poslouchali, penězi, dary, aby neměl hlad a nouzi. Také nejedná milosrdná měšťanka, nejeden soused mu polepšili: podušku pod hlavu mu poslali, ložní šaty a jídlo i nejednu konvici pití.“

Úryvek z pověsti o Daliborovi z Kozojed je pravděpodobně nejznámější literárně zpracovaný popis vězeňského stravování. Na místě je ale otázka, jestli si Alois Jirásek vyličené události vymyslel nebo zda-li bylo něco podobného v minulosti možné. Ačkoliv se toto tvrzení může zdát nepravděpodobné, následující řádky ukáží, že úvodní citace přináší souhrn v raném novověku rozšířených strategií, jak mohl tehdejší vězeň předejít smrti hladem. Tím však tento exkurz nekončí, jeho cílem je ukázat cestu vedoucí od hladovění v městských šatlavách až k pravidelnému stravování v trestních ústavech Rakouska-Uherska, na něž roku 1918 navázala nově vzniklá samostatná republika.

Nejprve je ale třeba vymezit prostor, v němž se bude celý příběh odehrávat. Začíná vlastně již ve středověkých a raně novověkých vězeních, která ještě nepředstavovala jednotný státem řízený systém, jak jsme v současnosti zvyklí. Města a vrchnost spravovala vlastní žaláře určené především k zajištění dopadených provinilců. O jejich osudu rozhodovala nejen závažnost spáchaného deliktu, ale také příslušnost k určité sociální vrstvě obyvatel českých zemí. Nejmírnější bývalo „horní vězení“, nazývané podle místních zvyklostí „*přednice, stuba, horní světnice, měšťanské vězení, rathouzní vězení, přední šatlava*“ a na Moravě „*šerhovna*“. To se obvykle nacházelo přímo na radnici, jako ukazuje popis z jihočeského Tábora: „*Ze světnice totiž, kde rychtář sedával a hospodář rathouzní bydlel...v levé boční zdi jsou zazděná dvířka; tudy po několika schodech přišlo se do místnosti...a zde jsme v hořejším vězení. Jest to malý sklípek s kamenným pažením dveří a se všemi příznaky vězení...“*¹⁰⁰ V jeho zdech pobývali zpravidla nejbohatší měšťané, kteří si mohli dovolit určité pohodlí. K běžnému vybavení patřil stůl, židle, lavice a zejména kamna, představující životně důležitý doplněk. Tužší vězení se totiž nevytápěla ani při největších mrazech. V některých městech šatlavní hospodář „*přednici*“ z hygienických důvodů pravidelně vykuřoval.

Těžší vězení představovala šatlava, zvaná též „*zadní světnice, zadnice, dolní světnice, dolní vězení*“, určená ostatním obyvatelům města. Zde už byly výrazně horší poměry spojené s větším počtem vězňených, zimou a v podstatě neexistujícím hygienickým zařízením. Nejnebezpečnější zločince pak umísťovali do podzemních prostor radnice nebo biřicova domku. Pro nejtvrďší z nich, kam spouštěli delikventa po provaze otvorem ve stropě, se vžil název „*kabát*“. Ten byl opravdovým

¹⁰⁰ Karel THIR, *Staré domy a rodiny tábořské I.*, Tábor 1920, s. 31.

postrachem delikventů a dlouhodobější přežití v jeho prostorách bylo téměř nemožné.¹⁰¹

K nejstarším dochovaným zprávám dokumentujícím stravování během uvěznění patří staroměstský nále z roku 1338, který se vztahoval k dlužníkům. Podle něj měl rychtář provinilce držet v železech o suchém chlebu a vodě, tedy žádný nadbytečný přepych, ale v dobovém kontextu rozhodně nečekaný projev milosrdenství. Staropražská práva z 15. století ještě upřesňovala délku jejich pobytu v městské šatlavě na tři dny, po nichž následovalo předání do domácího vězení k věřiteli.¹⁰² Tato právní norma pamatovala i na jídelníček. Denně měli dostávat dvě teplá jídla, hrách s masem k obědu a zelí s masem k večeři, což mohli zapít pintou piva. Samozřejmě nechyběl ani dostatek chleba. Současně platil zákaz žalářování v temných studených prostorách. Avšak přílišná důvěra v dodržování těchto zákonných nařízení není na místě. Popisované období se totiž vyznačuje poměrně velkými rozdíly mezi teorií vydávaných normativů a jejich skutečným dodržováním.

Zmiňované nařízení se navíc vztahovalo jen na tehdy rozšířený institut domácího vězení, které v průběhu 16. století ustupovalo zajištění dlužníků v městských šatlavách. Roku 1579 jej navíc zákoník Pavla Kristiána z Kolína přímo zakázal.¹⁰³ Avšak pro chudé provinilce, kteří se nemohli vyplatit ani uhradit pohledávku jiným majetkem, neznamenalo toto nařízení přílišnou úlevu. V takových případech měl náklady hradit na stravování ten, kdo nechal zadrženého uvěznit. Protože k tomu málokdy došlo a městské rady je odmítaly stravovat, vypadala praxe úplně jinak. Například nymburští konšelé psali roku 1560 žádost o radu apelačnímu soudu, protože „*Nemaje peněz, u vězení se drží a hladem mře, a Pavel jeho stravou neopatruje.*“ Ani smrt hladem nelze vyloučit, naopak nemilosrdný přístup některých věřitelů k vězňům to jen dokazuje. Kupříkladu v Roudnici nad Labem roku 1533 zavřel rychtář do šatlavy Matěje Rendu kvůli nesplaceným 100 kopám grošů. O nepřiměřeně tvrdém postupu vypovídala před komorním soudem staroměstská sousedka Poláčková: „*...on nebožtík Renda seděl ve dne v noci, až ho umořili; a když jednali o to, aby ho z vězení vyjednali, tehdy Nedovařil pravil: nevyjednávejte ho, než musí tu seděti do té smrti, a aby král přijel nebo čert z pekla.*“ V praxi tak stále přetrvávalo upřednostňování příkazů věřitele, které mnohdy vedlo až ke zcela nelidskému zacházení s vězni. Přesto je nutné poznamenat, že obzvlášť výrazné excesy nebyly

¹⁰¹ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892, s. 834 – 386.

¹⁰² Staropražská práva jsou součástí souboru právních pravidel Starého Města pražského v rukopise nazvaném „*Kusové z listů a z práv Velikého Města pražského*“. Ten se skládá ze dvou částí, první přináší tzv. Soběslavská práva, domnělá privilegia knížete Soběslava II. V druhé je pak staroměstské právo. Rukopis jako celek vznikl pravděpodobně před polovinou 15. století. Autorem byl patrně staroměstský písař Mikuláš z Humpolce, který vypracoval celkem čtyři redakce. Nejdůležitější je redakce třetí vydaná po roce 1455, která sloužila jako oficiální sbírka právních předpisů Starého Města pražského. B. HAVRÁNEK – J. HRABÁK (eds.), *Výbor české literatury po dobu Husovu II.*, Praha 1957, s. 415.

¹⁰³ „*Žalářové i všelijaká domácí vězení v městech, v městečkách, kdež řád a právo jest, ano i ve všech, kdež rychtář a konšelé nařízení jsou, se zapovídá.*“ Josef JIREČEK. (ed.), *Práva městská království Českého Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876, článek G V.

vždy tolerovány, což dokládá předešlá roudnická kauza, kde nakonec komorní soud potrestal zodpovědné činitele šatlavou.¹⁰⁴

Co však zbývalo chudým vězňům, když nechtěli trpět hladem? První možností, kterou obsahuje i úvodní citaci ze Starých pověstí českých, bylo žebrání, což ovšem neprobíhalo bez stálého dozoru. Šatlavní hospodář je hromadně vyváděl v poutech, případně za ně mohla chodit žebrotou manželka biřice. Dalším možným způsobem obživy bylo zavěšování rozličných váčků z okna. Do nich měšťané dávali potraviny, někdy dokonce i peníze. Tento zvyk je doložen rovněž v pražských městech. Ze staroměstské šatlavy, která sídlila přímo v radnici, spouštěli vězni pytlíky z okna vedoucího na náměstí naproti Týnskému chrámu. Takto získané finance však nemusely sloužit jen k zajištění nejnnutnějších potravin, což dokládá i vychloubání Pražanky Kroupové, jež si roku 1518 za vyžebraný bílý peníz koupila alkohol.¹⁰⁵ Šikovnější vězni mohli dokonce provozovat své řemeslo a z výdělku si zaplatit živobytí.

Zcela jinak vypadala situace v horním měšťanském vězení, jehož „hosté“ zpravidla netrpěli materiální nouzí. Ti si podmínky zpříjemňovali tím, že si nechali od rodiny či známých donést peřiny, lůžkoviny, jídlo a pití, nebo se domluvili na stravování přímo s biřicem. Kupříkladu roku 1572 vybíral mělnický rychtář pět bílých grošů denně, což bylo neúměrné oproti jiným městům, kde se platila zhruba polovina, to je pět grošů míšeňských. Přesto nebyla kvalita zajišťovaných potravin vysoká. Mezi stinné stránky tehdejšího vězeňství patřila velmi rozšířená konzumace alkoholu. Šatlavní hospodář, který býval mnohdy sám kárán za přílišnou opilost, ho vězňům ochotně obstarával. Kutnohorský rychtář si dokonce zřídil výnosný šenk přímo ve vězení.¹⁰⁶

Je tedy zřejmé, že raně novověký vězeň musel v ohledu stravování spoléhat sám na sebe nebo požádat o pomoc příbuzné či známé. Nicméně kniha svědomí Nového Města pražského obsahuje dosud ojedinělou informaci z roku 1585. Pekařka Dorota Liderová tehdy prodávala podměrečný chleba.¹⁰⁷ Tuto skutečnost odhalili další pekaři: *„...i zavolala mne skrze posla svého paní pekařka jakožto tržního...a když sem s nimi byl p[ro]ti mostku kde ty chleby prodávali podle nožířských krámcův...i poručili mi, abych nůši postavil a kladl do ní chléb, a sami taky pomáhali nebo věděli a znali či mají chléb bráti.“* Cechovní mistři se tedy očividně dokázali sjednat pořádek ve vlastních řadách. A co zabavené bochníky? Jejich další osud po kontrolním převážení je velmi zajímavý. Kromě několika kusů odnesených k purkmistrovi za účelem důkazního řízení, jich většina skončila v šatlavě jako vězeňská strava: *„...že byl chléb velmi malý a poslali se mnou služebníka svého i podělili sme vězňův“*. Tento moment je poměrně

¹⁰⁴ Z. WINTER, citované dílo, s. 826 – 830.

¹⁰⁵ Bílý peníz byl drobnou stříbrnou jednostranně raženou mincí z přibližnou velikostí 14 mm. Její poměr ke groši byl 7 bílých penízů za 1 groš. Ražbu zavedl Vladislav Jagellonský. Poslední bílé peníze razil Fridrich Falcký.

¹⁰⁶ Z. WINTER, citované dílo, s. 836 – 840.

¹⁰⁷ Archiv hlavního města Prahy, Sběrka rukopisů 1310 – 1994, Liber testimoniorum albus, inv. č. 1060a, f. 7r.

zásadní pro studium podmínek tehdejšího vězeňství, do jehož dosavadních výsledků vnáší zcela nový prvek. Avšak zatím jej nelze prohlásit za všeobecný trend an na Novém Městě pražském v druhé polovině 16. století, kde je doložen pouze jednou.

Popsaná situace se měnila jen velmi pomalu, a to zejména v souvislosti s rozšířením pracovního nasazování vězňů a vznikem trestních ústavů podléhajících státní správě. Již v polovině 17. století (1656) se tak objevuje nařízení dolnorakouského Zemského soudu o zacházení s vězni odsouzenými k opevňovacím pracím, které mimo jiné obsahuje informaci o tom, že je nutné „...*pečovati o jich stravování*“, bohužel bez bližších specifikací. Uzákonění povinného pravidelného stravování vězňů ale bylo ještě v nedohlednu. Až po dlouhých 131 letech se roku 1787 ve „*Všeobecném zákoníku o zločinech a trestech na ně*“ objevují první ustanovení zaručující odsouzeným, že výkon trestu pro ně nebude znamenat riziko smrti hladem. Tento trestní řád kvalifikoval kriminální činy podle závažnosti. Na základě stejného klíče diferencoval rovněž výkon trestu, jehož nedílnou součástí se stal i rozdílný jídelníček. Nejzávažnější zločinci si odpykávali trest v nejtěžším žaláři, kde byli trvale přikovaní a spali pouze na hrubých prknech. K jídlu dostávali jen suchý chléb s vodou. O něco lepší podmínky měli provinilci odsouzení k těžkému a mírnému žaláři, jimž náležela ještě půl libra masa podávaná dvakrát až třikrát týdně.¹⁰⁸

Jak vypadala v době vydání trestního řádu Josefa II. praxe, ukazují životní podmínky vězňů na brněnském Špilberku. Po roce 1783 došlo ke zrušení starého pevnostního vězení a první období po převzetí civilní správou přineslo řadu komplikací, mezi něž patřila i nutnost vyřešit způsob stravování. Profous totiž musel sám zajišťovat teplé jídlo, na které měli někteří odsouzení nárok třikrát týdně (neděle, úterý, čtvrtek). O tom, že situace nebyla nijak příznivá svědčí i žádost vězňů, kteří si chtěli vařit sami. Na přelomu let 1783 a 1784 tak začal fungovat systém, kdy z každé cely vybrali jednoho odsouzeného, jenž pod dohledem dozorců obstarával nákupy a vařil na otevřeném topeništi před celou.

Vše se změnilo po vizitaci Špilberku, uskutečněné ještě téhož roku císařským dvorním radou von Keessem. Na základě jeho instrukce, stvrzené ještě císařským příkazem, vznikl guberniální výnos, který stanovil zásady pro stravování vězňů. Podle něj odsouzení nesměli dostávat hotové peníze a ani si sami vařit. Proto došlo ke zřízení první hromadné kuchyně s měděným kotlem, kde dva vězni pod dozorem ostatním připravovali teplá jídla. Základ těchto pokrmů představovala předepsaná půllibrová porce masa (cca 1/4kg), k níž náležel ještě příkrm zastoupený kroupami, luštěninami nebo zeleninou. Vše doplňovala porce chleba o váze jeden a půl libry (jediný pokrm v bezmasých dnech). Nároku na stravu však předcházela celodenní práce, po níž vybraní odsouzení roznášeli večeři do cel. Nádobí tehdy zastupovala

¹⁰⁸ Victor LEITMAIER, *Österreichische gefängniskunde mit berücksichtigung des ausländischen gefängniswesens: Ein leitfaden für gefängnisbeamte und candidaten des strafanstaltsdienstes*, Wien 1890.

miska pálená ze zakuřované černé hlíny, kterou na Špilberk dodávali hrnčíři z Ivančic. Cenový rozpočet stravování byl následující:

- půl libry masa, 4 a půl krejcaru,
- příkrm, 3/4 krejcaru,
- 1 a půl libry chleba, 2 krejcaru.

Zvláštní skupinu tvořili nemocní vězni, kteří měli na základě rozhodnutí lékaře nárok na teplé jídlo každý den. Určitá změna se po roce 1786 dotkla i doživotně odsouzených, kteří do té doby dostávali jen suchý chléb a vodu. Jako preventivní opatření proti kurdějím se rozšířilo podávání čerstvého kysaného zelí, což jim ale jejich osud příliš neulehčilo.¹⁰⁹

K dalšímu zlepšení života odsouzených došlo po nástupu Leopolda II. na trůn. Již roku 1790 vydal nová zákonná ustanovení směřující k celkové humanizaci vězeňského systému monarchie. Stravování se dotýkalo zejména doplnění bezmasých dnů o každodenní polévku, což platilo i pro provinilce živořící v nejtěžším žaláři. Zcela zásadní obrat pro nejnebezpečnější zločince pak znamenal nárok na teplou stravu třikrát týdně, ovšem bez masa. Přesto představovala porce vařených luštěnin, z nichž tento pokrm sestával, téměř nepředstavitelnou změnu ve srovnání s dosavadními zvyklostmi. Opomenout nelze ani první náznak snahy reflektovat náboženské předpisy židovských vězňů, kteří nejenže nemuseli pracovat v době sabatu, ale navíc při těžké nemoci dostávali rituální stravu připravovanou svými souvěrci.

Opětovné zpřísnění poměrů přinesl tzv. Západohaličský trestní zákoník z roku 1796. Trestanci odsouzení k nejtěžšímu žaláři se opět vrátili k suchému chlebu a třem dnům, kdy měli nárok na teplé bezmasé jídlo. Pohoršili si i vězni v žaláři těžkém, kteří sice dostávali každodenně vařenou stravu, ale opět jen luštěniny či zeleninu. Masitý pokrm zůstal zachován jen v mírném žaláři. Tato ustanovení se stala součástí rakouského Zákoníku o zločinech a těžkých policejních přestupcích z roku 1803, který je doplnil ještě o nařízení jednoho teplého pokrmu provinilcům spadajícím do kategorie těžkého vězení. Poprvé se objevila také zvláštní nařízení pro vyšetřovance ve vazbě, jenž od té doby směli nakupovat potraviny podle svých finančních možností. To se zakrátko opět změnilo a mezi léty 1812 až 1817 došlo k omezení jejich stravování u Zemských soudů na jedno vařené jídlo denně (pravděpodobně převážně luštěninové nebo zeleninové).

Za dosti neobvyklé je možné považovat císařem schválená pravidla pro vídeňskou káznici z roku 1815. Podle nich měli vězni nárok na maso s moučnickem v neděli, každodenně libru chleba a co je obzvláště důležité, poprvé se objevuje jiný nápoj než voda. Pravděpodobně z důvodu udržování dobrého zdravotního stavu dostávali odsouzení třikrát týdně mléko. Navíc mohli za polovinu pracovního výdělku neomezeně nakupovat další potraviny (chléb, polévky),

¹⁰⁹ Jiří VANĚK, *Kasematy Špilberk*, Brno 1992, s. 15 – 17.

což by nebylo až natolik překvapivé, jako to, že mezi povolené poživatiny patřilo i pivo.¹¹⁰

Stravování odsouzených a vyšetřovanců pak probíhalo podle nastíněných pravidel až do poloviny 19. století, kdy začaly rozsáhlé reformy. Na základě císařského patentu č. 117 z roku 1852 o zločinech, přečinech a přestupcích došlo k zestátnění vězeňství a jeho předání do pravomocí ministerstva vnitra. V roce 1865 následovala organizační změna během níž došlo k přesunutí do resortu ministerstva spravedlnosti a k 1. prosinci byl zřízen úřad generálního inspektora pro vězeňství v čele s Antonem von Hye-Glüneck. Po jeho odchodu o dva roky později zůstalo místo neobsazeno. Celou agendu převzal vězeňský referát ministerstva spravedlnosti, jenž vedl fundovaný rada Wilhelm Pichs.¹¹¹ Ten během své kariéry uskutečnil několik důležitých opatření, jimiž ovlivnil vývoj celého vězeňství. Jedno z nich se dotýkalo pravidel stravování v soudních věznicích a trestních ústavech. Mezi léty 1879 až 1888 došlo ke změně dosavadního způsobu zajišťování jídla pro zdravé i nemocné vězně. Do té doby ho na základě veřejného dražebního řízení dodávali soukromí podnikatelé, což bylo shledáno jako nevýhodné ve srovnání s možnostmi stravování ve vlastní režii.

První pokusy učiněné již roku 1879 překonaly očekávání. Oproti předešlým létům bylo ušetřeno 12 000 zlatých s tím, že stranou zůstával chleba dodávaný ještě starým způsobem. V roce 1882 pak následovalo vybudování první ústavní pekárny, což přineslo další významné úspory. Od počátku roku 1884 přešlo na stravování ve vlastní režii celkem v devět vězeňských ústavů, z nichž dva se nacházeli v českých zemích – krajská soudní věznice Most a trestní ústav Mírov. Dalším pozitivem zdůrazňovaným ministerskými úředníky se stalo také výrazné zlepšení kvality pokrmů, což mělo údajně kladný dopad na celkový zdravotní stav vězňů, k čemuž přispělo i trvalé zařazení čerstvě zeleniny do jídelníčku.

Nový stravovací systém přinesl během pěti let obrovské finanční úspory. To vedlo k jeho postupnému rozšíření do převážné většiny trestních ústavů a soudních věznic. Následující přehled ukazuje takto ušetřené finanční prostředky:

- 1884 – 10 trestních ústavů nebo soudních věznic, úspora 141 087 zlatých a 87 krejcarů
- 1885 – zavedeno v dalších 5 trestnicích a 7 soudních věznicích, úspora 204 719 zl. a 72kr.,
- 1886 – přibylo dalších 13 soudních věznic, úspora 256 277 zl. a 39 kr.,
- 1887 – zavedeno v dalších 8 soudních věznicích, úspora 271 232 zl. a 58 kr.,
- 1888 – systém fungoval ve všech mužských trestnicích Rakouska-Uherska s výjimkou hornorakouského Subenu a 44 soudních věznicích, úspora 281 295 zl. a 58 kr.

¹¹⁰ V. LEITMAIER, citované dílo.

¹¹¹ Alena KAFKOVÁ, *Cesta ke vzniku generálního ředitelství VS ČR 1865 – 1965*, in: *Historická penologie* 1/2010, Praha 2010, s. 9 – 10.

- celková úspora po zavedení stravování ve vlastní režii v letech 1884 až 1888 – 1 154 606 zl. a 46 kr.¹¹²

Po praktické stránce se způsob fungování nového systému lišil podle typologie a velikosti ústavu. V zemských trestnicích zahájili provoz ústavní kuchyně avizované již v názvu celého příspěvku. Stejná situace byla i u většiny velkých věznic krajských soudů. Avšak příznivé podmínky nepanovaly všude, jak dokazuje situace v Ružomberoku nebo Bánské Bystrici, kde i na přelomu 19. a 20. století dováželi uvařené jídlo soukromí podnikatelé. Nicméně charakter nejmenších okresních soudních věznic nedovoloval vybudování samostatných vývařoven. Proto měl stravování zpravidla na starosti soudní sluha (Gerichtsdienner) ve funkci dozorce vězňů, jehož manželka připravovala pokrmy jak pro něj, tak pro jeho svěřence.¹¹³ Popsaný systém převzalo po roce 1918 nově vzniklé Československo, jen s tím rozdílem, že povinnosti dosavadního zřízence zastával soudní podúředník. Stejný naopak zůstal systém zadávání vězeňského stravování ve formě veřejného výběrového řízení. Příslušný okresní soud vždy před koncem roku ediktem vyhlásil datum a místo jednání, na němž došlo k výběru dodavatele a vyhlášku zveřejnil vyvěšením na své úřední desce, případně také na desce obecní.¹¹⁴

Stravovatel musel nejpozději pět dní před vlastním jednáním předložit vzorový týdenní jídelní lístek normovaný na 10 osob a rozpočet, společně s přehledem v místě obvyklých cen potravin. Seznam následně prověřovala příslušná četnická stanice nebo politická správa (například v Lovosicích připadl tento úkol vždy četnictvu). Formalitu tohoto výběrového řízení dokládá i přípis Presidia vrchního zemského soudu v Praze z roku 1923, upravující pravidla volby. V něm je jednoznačně řečeno, že stravování vězňů má obstarávat soudní zřízenec – dozorce vězňů: *„Ostatně budiž stravovatelům připomenuto, že stravování nemá býti podnikem výdělečným neb vedlejším příjmem, nýbrž, že patří k povinnostem zřízence soudního, dozorem nad vězni pověřeného a má jako náhradu za tuto námahu v soudní budově bezplatný být“*. Jakýkoliv jiný zájemce z řad podnikatelů tedy nepřipadal v úvahu a předmětem posouzení se staly spíše finanční náhrady, než vlastní osoba stravovatele.¹¹⁵

Schválená peněžitá částka se každoročně měnila v závislosti na momentální hospodářské situaci. Jako příklad byla vybrána věznice okresního soudu Lovosice v rozmezí let 1899 až 1935. V prvním sledovaném roce byla plánovaná částka 22 a půl krejcaru na jednoho vězně/den. Zvlášť se počítala postní dávka chleba za 8 krejcarů a čtyři desetiny. K tomu je nutné dodat, že okresní soud uváděl cenu ještě ve staré rakouské měně (Östereich Währung).¹¹⁶ Do nového století však již

¹¹² V. LEITMAIER, citované dílo.

¹¹³ Jozef CHREŇO, *Stravovanie väzňov*, in: Magdalena Letáková (ed.), *Zborník príspevkov k dejinám väzeňstva na Slovensku*, Bratislava 1998, s. 191.

¹¹⁴ Státní okresní archiv Litoměřice (dále jen SOKA Litoměřice), f. Okresní soud Lovosice, inv. č. 199, evid. č. KT 155.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Rakouská měna byla v oběhu mezi léty 1857 a 1892. V oběhu ale zůstala i po zavedení korunové měny stále až do roku 1900. Poměr byl vyjádřen vztahem 1 zlatý rakouského čísla = 2 koruny.

vstupoval s korunovým rozpočtem, takže na rok 1901 mělo stravování vězňů stát denně 44 haléřů (postní dávka chleba o váze 560 gramů pak 16 haléřů). Finanční náhrady se udržely ve stejné výši až do první světové války, kdy začaly radikálně stoupat, což souviselo se všeobecným zdražováním v letech 1914 až 1918. Jen pro ilustraci – roku 1913 stál v Praze kilogram vepřového masa 1 korunu 90 haléřů a o dva roky později již 6 korun 50 haléřů. Poslední válečný rok 1918 oproti těmto údajům přinesl několikanásobně zvýšenou cenu 46 korun. Platy sice rovněž stoupaly, ale zdaleka nedosahovaly takového růstu. Horníci Ostravsko-karvinského revíru pobíral ve stejných letech za jednu směnu nejprve 4 koruny 17 haléřů, potom 4 koruny 54 haléřů a na konci války již 10 korun 46 haléřů, což však nemohlo zabránit jejich poklesu pod hranici chudoby.¹¹⁷

Do rozpočtů vězeňského stravování se tento vývoj nepromítl tak dramaticky. Roku 1918 plánovali v lovosické věznici utratit za jídlo pro jednoho vězně/den 1 korunu 27 haléřů, takže zásobovací problémy je možné zaznamenat zejména v množství a kvalitě předkládaných pokrmů, o čemž bude pojednáno níže. V první československé republice se po překonání poválečných potíží cena pohybovala mezi 3 až 5 korunami.

Vlastní stravování vězňů od konce 19. století do počátku I. světové války nedoznalo závažných změn. Tehdejší jídelníček sice nebyl z dnešního hlediska příliš pestrý, ale oproti uplynulým staletím zajišťoval poměrně plnohodnotnou stravu za jejíž největší nedostatek je možné považovat minimální zastoupení mléčných výrobků. Vzorové rozpisy obědů v lovosické soudní věznici z let 1899 až 1914 přinášejí následující skladbu potravin. Po celou dobu se s železnou pravidelností střídala zápražková a chlebová polévka, doplňovaná v neděli polévkou masovou. Samotné názvy ale nezprostředkují představu o tom, jak hotový pokrm vypadal. Nejprve tedy blíže k polévce zápražkové (počítáno vždy na 10 porcí). Existovaly dvě možnosti jak jí uvařit. První představovala lehčí variantu doplněnou příkrmem. Připravovala se ze 400g zapražené mouky, 700g nasekaného chleba, 90g hovězího loje a samozřejmě soli (ta je součástí všech uvedených rozpisů, takže nebude dále uváděna). Druhá hutnější verze se skládala z 2,3 kg bílé žemlové mouky, 1,15kg bílého chleba a 140g vepřového sádla. Ani jedna z nich však nepředstavovala příliš chutný pokrm.

O něco stravitelnější byla chlebová polévka, o níž její výrobní postup říká, že obsahovala 700g chleba, 175g hovězích jater a 90g hovězího loje. Lze si dost dobře představit, že vězni se vždy těšili na neděli, kdy měli dostávat polévku masovou, připravovanou ze 700g nasekaného chleba a 2,5 kg hovězího masa. Příkrmy sestávaly především z vařených luštěnin a obilovin zastoupených hrachem (2,4 kg hrachu, 140g vepřového sádla), kroupami (1,68kg, 90g vepřového sádla), rýží (1,68kg, 140 g vepřového sádla), pokrmem nazývaným Griesslerer (vařená krupice 1,9kg, 140g vepřového sádla), Ritscher neboli česky hrách a kroupy (obě

¹¹⁷ Stanislav KNOB, *Hladové bouře a stávky za první světové války*, in: Veronika Středová – Jan Mervart (eds.), *České, slovenské a Československé dějiny 20. století IV.*, Hradec Králové 2009, s. 144 – 145.

složky 1,2kg). „Slavnostní“ nedělní oběd zastupovaly zadělávané vařené brambory (8,4kg, 200g jíšky a 90g vepřového sádla). Vše samozřejmě doplňovala denní porce chleba o váze 560g.¹¹⁸

Pro srovnání se nabízí nepříliš vzdálená okresní soudní věznice v Úštěku a její vzorový jídelníček z roku 1912. Vězeňská strava se v ohledu složení a charakteru nijak neodlišovala, vykazuje jen několik rozdílů nebo spíše rozšíření, nikoliv však vylepšení z hlediska chutnosti pokrmů. Objevuje se octová polévka (700g černého chleba, cibule a 0,35l vinného octa), vařená bílá řepa (2,8kg řepy, 90g hovězího loje, 200g jíšky) a knedlíky (2,3kg mouky, 1,15kg bílého chleba, 140g másla, cibule).¹¹⁹

V roce 1915 vyšlo nařízení ministerstva spravedlnosti (č. 8711/15 ze 17. 3.), které nově upravovalo vězeňské stravování. První ustanovení se dotýkalo snídaní a večeří, k nimž vězni nezřídka dostávali zápražkovou polévku. Z důvodu velké potřeby mouky měla být nahrazena konzervovanou polévkou hrachovou. Rovněž polévky podávané v poledne doznaly změn. Z příloženého seznamu zmizela původně hojně rozšířená zápražková, chlebová i octová. Místo nich se objevila polévka z hovězích jater, dršťková, fazolová a hrachová. Jejich přípravu upravoval ještě příkaz odebírat polévkové koření, tzv. Maggiwürfel, od firmy Julius Maggi sídlící ve Vídni. Poprvé se tak ve vězeňství objevuje dodnes hojně užívané ochucovadlo.

Zásadních změn se dočkaly i polední příkrmy, jenž se rozrostly o celou řadu luštěninových a zeleninových pokrmů, paradoxně v době kdy začala být v důsledku válečného konfliktu nouze o potraviny. Stravování vězňů tak sice na jednu stranu rozšířilo sortiment podávaných pokrmů, ale zároveň docházelo k postupnému snižování jejich množství a kvality. První změny jsou zachytitelné od roku 1916, kdy se sice stále objevují pro odsouzené poměrně atraktivní jídla jako mléčná rýže s cukrem (rýžová kaše?), současně však klesala jejich gramáž, což se projevilo kupříkladu u masa do polévky (z 2,5kg v roce 1914 na 2kg v roce 1916), vařeného hrachu (2,4kg a 2kg) nebo brambor (8,4 kg a 8kg). Krizový stav zásobování v následujících letech dokumentuje další zmenšování potravinových porcí pro vězně. Již roku 1917 z jejich jídelníčku zcela zmizela hovězí polévka nebo mléčná rýže a o dalších půl kilogramu poklesl příděl hrachu. Poslední rok války byl již v duchu dramatických zásahů do původně plánovaného rozpisu. Došlo k nahrazení do té doby hojně používaných fazolí převážně vařenou řepou, částečně pak kroupami představujícími nedostatkové zboží. Zmizely i z dnešního hlediska tak samozřejmě suroviny jako třeba cibule. Nouze však nepostihovala jen věznice, ale i široké vrstvy civilního obyvatelstva.

Nově vzniklý československý stát dostal roku 1918 do vínku mnoho problémů s rozvráceným zásobováním nejen ve vězeňství. Přestože mělo ministerstvo spravedlnosti zpočátku velmi omezené možnosti, vrátilo se stravování hned v následujícím roce alespoň na úroveň roku 1916, a to jak objemem tak i skladbou.

¹¹⁸ SOkA Litoměřice, f. Okresní Lovosice, inv. č. 199, evid. č. KT 54, KT 55.

¹¹⁹ SOkA Litoměřice, f. Okresní soud Úštěk, inv. č. 49, evid. č. KT 1.

Zodpovědní úředníci v letech 1919 až 1921 sháněli s vypětím všech sil hromadné potravinové přebytky. Z ministerstva tak docházely trestním ústavům a krajským soudům četné přípisy o tom, jaký druh poživatin se podařilo zajistit. K tomuto problému jeden příklad za všechny, v červenci roku 1920 obdržel okresní soud v Lovosicích informaci o možnosti nákupu hovězích konzerv u hospodářského odboru politické správy v Dačicích. Následovaly luštěniny, rýže a celá řada dalších komodit.

Pekárna pankrácké věznice v období první republiky (foto: KDH)

Po té co se stabilizoval trh s potravinami a celostátní zásobování, docházelo i k postupnému zlepšování kvality jídel podávaných vězňům. Roku 1921 měli z normativního hlediska nárok na denní porci chleba o váha 400g, snídani měla obnášet 0,4l černé náhražkové kávy, oběd 0,5l polévky a stejný objem příkrmu. Večeře pak sestávala buď z 0,5l černé kávy nebo zápražkové polévky. Stravovací rozpisy tedy zůstávaly v podstatě stejné jako před válkou, s výjimkou chleba, jehož výměra činila původně 560g. Nové bylo nařízení, že všichni odsouzení mají jednou týdně nárok na 120g masa (váha v syrovém stavu s kostmi). Dvojnásobná porce jim náležela 1. května a 28. října. V témže roce se rovněž zvýšila dávka některých potravin určených k vaření teplých pokrmů, počítáno opět na 10 porcí – hrách 2,5kg, játra do polévky 200g, rýže 2kg.

Postupem času přibývaly další druhy jídel a nadstandardních vedlejších požitků. Roku 1925 se poprvé objevila mimořádná štědrovečerní nadílka v podobě půlkilogramové porce vánočky bez rozinek a jestliže byl dostatek mléka, tak i bílá káva. V dubnu roku 1926 si odsouzení mohli poprvé pochutnat na nudlích s mákem nebo perníkem, podle možností jednotlivých ústavů. Říjen téhož roku jim přinesl

překvapení v podobě později velmi oblíbených buchet s tvarohem pečených z poměrně velkorysé normy na jednu porci (175g mouky, 50g tvarohu, ¼ vejce, 6g sádla, 12g tuku, 8g cukru a dvou kvasnic). Další léta přinášela postupně stále nové položky vězeňského jídelníčku, což bezpochyby zpříjemňovalo životní podmínky za mřížemi.¹²⁰

V roce 1931 vydalo ministerstvo spravedlnosti nový rozpis potravinových dávek pro vězně pod názvem: „*Výměrka potravin pro zdravé trestance či vyšetřovance v trestnicích, polepšovacích ústavech a věznicích sborových soudů I. stolice (krajských soudů)*“.¹²¹ Jím došlo k podrobnému rozpracování a doplnění tehdy platných předpisů. Jejich základy vybuodovalo československé vězeňství na dosavadních zkušenostech a tradicích Rakouska-Uherska. Jednou z nich byla i snaha o vypracování moderního systému stravování, u jehož zrodu stál v druhé polovině 19. století ministerský rada Wilhelm Pichs, proslulý jako vězeňský reformátor.

Meziválečné Československo nejen díky těmto skutečnostem patřilo mezi země s nejmodernějším vězeňským systémem. Další slibný vývoj pak na dlouhá léta přerušila německá okupace a po krátké snaze o restauraci předválečných poměrů všechny naděje definitivně zmařil únorový převrat v roce 1948, což se samozřejmě týkalo i úrovně připravovaných pokrmů. Je proto zcela na místě článek o stravování vězňů ukončit v první polovině 20. století, neboť právě toto období přineslo zásadní rozvoj humanizačních prvků výkonu trestu, spojených mimo jiné i s úrovní podávaných jídel.

Použité prameny a literatura

Archiv hlavního města Prahy, Sběrka rukopisů 1310 – 1994, Liber testimoniorum albus, inv. č. 1060a.

Státní okresní archiv Litoměřice:

- f. Okresní Lovosice, inv. č. 199, evid. č. KT 54, 55.
- f. Okresní soud Ústěka, inv. č. 49, evid. č. KT 1.

B. HAVRÁNEK – J. HRABÁK (edd.), *Výbor české literatury po dobu Husovu II.*, Praha 1957.

Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská království Českého Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876.

Jozef CHREŇO, *Stravovanie väzňov*, in: Magdalena Letáková (ed.), *Zborník príspevkov k dejinám väzeňstva na Slovensku*, Bratislava 1998.

Alena KAFKOVÁ, *Cesta ke vzniku generálního ředitelství VS ČR 1865 – 1965*, in: *Historická penologie* 1/2010, Praha 2010.

¹²⁰ SOkA Litoměřice, f. Okresní Lovosice, inv. č. 199, evid. č. KT 54, KT 55.

¹²¹ Jan UHLÍK, *Rozpis vězeňských potravinových dávek v období mezi světovými válkami*, in: *Historická penologie* 5/2004, Praha 2004, s. 16.

Stanislav KNOB, *Hladové bouře a stávky za první světové války*, in: Veronika Středová – Jan Mervart (edd.), *České, slovenské a Československé dějiny 20. století IV.*, Hradec Králové 2009.

Victor LEITMAIER, *Österreichische gefängniskunde mit berücksichtigung des ausländischen gefängniswesens: Ein leitfaden für gefängnisbeamte und candidaten des strafanstaltsdienstes*, Wien 1890.

Karel THIR, *Staré domy a rodiny táborské I. díl*, Tábor 1920.

Jan UHLÍK, *Rozpis vězeňských potravinových dávek v období mezi světovými válkami*, in: *Historická penologie* 5/2004, Praha 2004.

Jiří VANĚK, *Kasematy Špilberk*, Brno 1992.

Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892.

Od žalárníků k ozbrojených sborům ve vězeňství

Aleš KÝR

Nezbytnou podmínkou činnosti trestní justice je věznění pachatelů trestných činů v průběhu trestního řízení za účelem vyšetřování, soudního jednání a výkonu trestu odnětí svobody. Proto je vývoj vězeňství úzce spojen s vývojem trestního práva od nejstarších dob až do současnosti, vývojem civilního soudnictví do roku 1948 a vojenského soudnictví do roku 1952. Ozbrojené sbory, určené k výkonu strážní a správní služby ve vězeňských zařízeních však vznikly mnohem později, než samotné vězeňství.

Po založení českého státu knížetem Boleslavem I. v 10. století byl budován systém soudnictví na základě soudní pravomoci panovníka, kterou vykonávali též správci župních hradů (kasteláni) a později soudci (poprávci) ve 12 českých krajích. Soudní pravomoc měli i správci královských, šlechtických, popř. církevních hradů (purkrabí) v územním obvodu hradu. S postupující německou kolonizací a zakládáním měst od 13. století bylo zvykové právo nahrazeno magdeburským nebo norimberským právem a v 16. století byl právní řád ujednocen vydáním Městských práv království českého, která vycházela z římského práva. K výkonu soudnictví vznikaly a působily od 13. století soudy zemské, církevní a městské, od 14. století soudy vrchnostenské, univerzitní a cechovní a v 17. století přibyly soudy vojenské, zřizované v rámci jednotlivých pluků. Zemský soud v Čechách a na Moravě rozhodoval v trestních věcech šlechty, církevní soudy v trestních věcech kněží, řeholníků a poddaných na církevních panstvích, městské soudy v trestních věcech měšťanů, žebráků, tuláků, popř. poddaných z okolních panství, vrchnostenské soudy v trestních věcech poddaných, univerzitní soud v trestních věcech členů akademické obce, cechovní soudy v trestních věcech členů cechu a vojenské plukovní soudy v trestních věcech vojáků nešlechtického původu. K odvolání proti rozsudkům městských nebo vrchnostenských soudů byl v 1. polovině 16. století zřízen pražský apelační soud a ve 2. polovině 18. století druhý apelační soud pro Moravu a Slezsko. Ve 2. polovině 18. století zanikly církevní, univerzitní a cechovní soudy, ale nadále působily soudy zemské, městské, vrchnostenské, apelační a vojenské soudy.¹²²

K zajišťování osob pro zemské soudy sloužila hradní vězení, která byla zřizována v různých částech hradů a zejména ve sklepení. Církevním soudům sloužila též hradní nebo klášterní vězení a městských soudům městská vězení, která se nacházela v radničních prostorách, šatlavních domcích nebo v částech

¹²² Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 34-38, 48-53, 164-168, 177, 210-212, 218, 222.

Karel MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999, s.31-44, 64-72,148, 155-157.

Miroslav BROFT a kol., *Vojenské dějiny Československa, II. díl (1526-1918)*, Praha 1986, s. 178-180, 242-243.

městského opevnění. Univerzitním nebo cechovním vězením byla malá místnost (komůrka) v prostorách těchto institucí. Od 17. století byly využívány i vojenské pevnosti, kde byli vězněni nejen vojáci, ale i civilisté. Hradní nebo klášterní vězení měl na starosti žalářník, městské vězení biřic nebo šatlavní hospodář, vrchnostenské vězení dráb, univerzitní vězení pedel a cechovní vězení určený dohlížitel. Pevnostní vězení měl na starosti vojenský profous s pomocníky. Zajišťování vězňů mohli provádět jednotliví správci vzhledem k účinným technickým podmínkám věznění. Nebezpeční vězni byli umísťováni do sklepních prostor a navíc spoutáni železnými okovy nebo vsazeni do klády, zatímco věznění dlužníci mohli v určitých případech (zejména za účelem obstarání stravy nebo živnosti) opouštět vězeňský objekt a jejich případný útěk nebyl považován za závažnou událost. Stavovská diferenciací vězňů, společné umísťování mužů, žen, popř. i dětí z nejnižších sociální vrstev (asociační vězeňský systém) a upírání jejich práv na lidské zacházení, výrazně zjednodušovalo činnost správců vězení.¹²³

Výrazné změny lze pozorovat v období osvícenského absolutismu za vlády císařovny Marie Terezie, která zrušila mučení (torturu) a podstatně zredukovala počet hrdelních soudů (v Čechách z 356 na 30 soudů, na Moravě z 200 na 25 soudů). Za vlády císaře Josefa II. došlo ke zřízení kriminálních soudů se sídlem v krajských městech, které měly prvoinstanční soudní pravomoc. Druhou instancí se staly apelační soudy, které působily jako vrchní kriminální soudy. Změny ve vězeňství souvisely zejména se zrušením trestu smrti a následným zřízením věznice ve vojenské pevnosti Špilberk v Brně pro zvláště těžké zločince (vrahy, lupiče, žháře, padělatele úředních listin a peněz) z Čech, Moravy a Slezska. V roce 1785 předalo vojenské velení tuto věznici civilní správě (zástupcům gubernia a apelačního soudu) k výkonu doživotního i dočasných trestů žaláře pro muže i ženy. Činnost ve věznici řídil vrchní profous (Oberprofoss), který vedl též nezbytnou administrativu. Jeho zástupcem byl druhý profous (Unterprofoss), který měl na starosti vlastní zacházení s vězni. Několik měsíců tyto funkce zastávali vysloužilí vojenští profousové, ale později je vystřídali zaměstnanci městské správy. Střežení vězňů zajišťovali dozorcí, většinou dosavadní členové městské gardy z řad vysloužilých vojáků. Zpočátku bylo ve službě 8 dozorců, ale s přibývajícím počtem vězňů se zvýšil počet na 15 dozorců, neboť podle rozhodnutí gubernia měl jeden dozorce připadat na 10 vězňů. Jejich uniforma měla obdobný střih a doplňky jako pěší vojsko a vyzbrojeni byli pěchotní krátkou šavlí a puškou s bodákem. Eskortování vězňů zabezpečovalo vojsko.¹²⁴

¹²³ Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví*, Praha 1967, s.469-380.

Ondřej HLADÍK, *Kriminalita a právo na Novém městě pražském v roce 1586*, in: *Historická penologie* 1/2009, Praha 2009, s. 17-20.

Jan UHLÍK, *Historie věznění a vězeňství v Čechách*, Praha 2006, s.56-57.

M. BROFT a kol., citované dílo, s. 178-180, 242-243.

¹²⁴ Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, citované dílo, s.167-168,221.

Jiří VANĚK, *Kasematy Špilberk*, Brno 1992, s.10.

Na základě revolučních požadavků v roce 1848 zanikají mimo jiné i zemské, městské a vrchnostenské soudy a rovněž apelační soudy. Císařským nařízením ze dne 14.6.1849 převzalo správu soudnictví ministerstvo spravedlnosti a dnem 1.7.1850 byl zřízen trojinstanční soudní systém, který zahrnoval: okresní soudy, zemské soudy (od r. 1855 krajské soudy s výjimkou Prahy a Brna) a vrchní zemské soudy v Praze, Brně a Opavě. Nejvyšší soudní a kasační dvůr působil v trestních věcech jako soud zrušovací, neboť rozhodoval jen o zmatečných stížnostech. Podle zákona č. 117/1852 ř.z., o zločinech, přečinech a přestupcích, rozhodovaly o zločinech a přečinech zemské (krajské) trestní soudy a odsouzeným ukládaly tresty žaláře nebo těžkého žaláře, které byly vykonávány dočasně (od 6 měsíců do 20 let) nebo doživotně v zemských trestnicích. O přestupcích rozhodovaly okresní soudy a odsouzeným ukládaly trest vězení nebo tuhého vězení (od 14 dnů do 6 měsíců), které byly vykonávány v okresních věznicích. Na základě vojenského trestního zákona č. 19/1855 ř.z. rozhodovaly vojenské soudy (plukovní, divizní a brigádní) o trestních věcech vojáků v činné službě a v místech jejich dislokace byly zřízeny vojenské věznice k výkonu vyšetřovací a trestní vazby. Výkon trestu žaláře nad 1 rok byl prováděn ve vojenských trestnicích (garnizonách). Podle zákona č. 89/1885 ř.z. byli tuláci soudně trestáni příkázáním k práci v donucovacích pracovnách a podle zákona č. 90/1885 ř.z. byli někteří propuštění trestanci umisťováni do tzv. robotáren na dobu od 6 měsíců do 3 let, kde pracovali pod dohledem.¹²⁵

Správu civilního vězeňství vykonávalo všeobecné státní ministerstvo a od roku 1865 ministerstvo spravedlnosti, které zřídilo generální inspektorát pro vězeňství. Vojenské vězeňství podléhalo justičním orgánům ministerstva války. Službu v trestnicích vykonávali správní úředníci a dozorcí vězňů pod vedením inspektora stráže. Úředníci a inspektor byli podřízeni řediteli trestnice, který se zodpovídal vrchnímu státnímu zástupci. Není bez zajímavosti, že na přechodnou dobu bylo řízení některých trestnic (Valdice, Mírov a Řepy) svěřeno vybraným Milosrdným sestrám Kongregace sv. Karla Boromejského, které úspěšně provozovaly zařízení pro opuštěné děti (nalezince), přestárlé osoby (starobince) a vlastní nemocnice. Střežení objektů trestnic zabezpečovaly vojenské jednotky, podřízené určeným důstojníkům a šikovatelům. Například v zemské Svatováclavské trestnici v Praze bylo v roce 1878 umístěno celkem 510 vězňů, které střežilo 96 dozorců a 44 vojáků a dále zde působili 3 duchovní, 2 učitelé a 1 zdravotník. V každé okresní věznici s kapacitou zpravidla pro 40-60 vězňů vykonával službu soudní sluha (zřízenec), který podléhal přednostovi okresního soudu. V donucovacích pracovnách prováděli dozor zřízenci, které zaměstnával příslušný správní úřad. Ve 2. polovině 19. století převzala eskorty vězňů policie a četnictvo. V letech 1854-1868 existovaly policejní věznice k výkonu pořádkového trestu vězení (od 6 hodin do 14 dnů), které byly zřízeny na základě císařského nařízení č. 96/1854 ř.z. pro policejní činnost. Jejich funkci nahradily správní věznice

¹²⁵ K. MALÝ, citované dílo, s. 218-221.

K. MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995, s. 199-203.

vydáním zákona č. 44/1868 ř.z., o úpravě pravomoci policejních a politických úřadů. V pražské věznici tohoto typu, pro kterou se vžil název Fišpánka, zajišťoval činnost správce, ústavní lékař, praktikant nebo písař, 4 strážci vězňů a 5 průvodčích, tzv. hnanců, tj. osob nuceně dopravovaných do jejich domovské obce. Správci věznice bylo též podřízeno 22 obecních strážníků. Po vydání zákona č. 16/1914 ř.z., o Sboru stráže vězeňské ze dne 21.1.1914 vykonávali dozorcí i strážní službu v trestnicích a krajských soudních věznicích příslušníci tohoto ozbrojeného, ale nikoliv vojensky organizovaného sboru. Uchazeči o služební místo dozorce museli splňovat následující podmínky: rakouské státní občanství, tělesnou a zdravotní způsobilost, věk do 35 let, vykonanou vojenskou službu, bezúhonnost, znalost čtení, psaní, počtu a přiměřenou znalost úředního jazyka (němčiny). Dozorkyně byly vybírány z řad svobodných a bezdětných uchazeček ve věku 24 až 39 let. Přijímání dozorců a dozorkyně museli složit služební slib (přísežní formulí), osvojit si vězeňské a služební předpisy (domácí řády a služební pragmatiku) a jejich znalost prokázat při přezkoušení. V roce 1907 používali dozorců služební stejnokroj, který se skládal z tmavě zelené blůzy dobového vojenského střihu s fialovými manžetami a fialovým stojacím límcem s funkčním označením hvězdami a prýmkou, dále šedé vesty, šedých kalhot a černé čepice se štítkem (kadetky), na které byl umístěn rakouský státní znak kulatého tvaru (tzv. jablíčko). Výstroj doplňoval kožený opasek. Později byl zaveden černý služební stejnokroj vojenského střihu, jehož blůza měla fialové manžety a fialový stojací límeček s funkčním označením K pokrytí hlavy sloužila nadále černá kadetka a výstroj doplňoval opasek. Dozorkyně nosily tmavomodrý služební oděv s bílým límečkem. Výzbroj dozorců se skládala z vojenské šavle a pušky.¹²⁶

Po rozpadu Rakousko-uherské monarchie a vzniku Československé republiky v roce 1918 byl odstraněn právní dualismus Čech a Slovenska a recipován dosavadní justiční a vězeňský systém včetně legislativy, organizace a personálu. Na základě nařízení ministerstva spravedlnosti ze dne 14.12.1918 museli všichni dozorců a dozorkyně složit slib a služební přísahu věrnosti a poslušnosti republice. Koncem roku 1921 byly trestnice vyňaty z kompetence vrchních státních zastupitelství a podřízeny bezprostředně ministerstvu spravedlnosti. Z předchozího období bylo k dispozici 6 mužských trestnic (Praha-Pankrác, Plzeň-Bory, Kartouzy-Valdice, Mírov, Ilava, Leopoldov) a 1 ženská trestnice (Praha-Řepy), určených k výkonu

¹²⁶ Victor LEITMAIER, *Österreichische gefängniskunde mit berücksichtigung des ausländischen gefängniswesens: Ein leitfaden für gefängnisbeamte und candidaten des strafanstaltsdienstes*, Wien 1890.

Roman JOHN: *Věznice Valdice v proměnách času*, Praha 2007, s.6-9.

Václav KRUPKA – Zdenek TRUNDA – WILHELM, *Hrad Mírov od založení po současnost*, Mírov 2008, s. 24-28.

Archiv Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Praze, Michal VOLF, *Dějiny ženského kláštera v Řepích*, seminární práce, Praha 1999, s. 12-14.

K. MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995, s.191.

Stručný nástin dějin a zařízení městské věznice pražské, in: sborník k zemské jubilejní výstavě, IV. část, Dobročinné ústavy Královského hlavního města Prahy, Praha 1891, s. 45-50.

Pavel ŠRÁMEK – Petr PRASEK – Dagmar SLANÁ, *Jak se žilo za mřížemi*, Opava 2008, s.23-24, 30-31.

trestů od 1 roku po doživotí. Dále 36 věznic krajský trestních soudů, určených k výkonu vyšetřovací vazby a trestů od 1 měsíce do 1 roku a 388 věznic okresních soudů, určených k výkonu krátkých trestů za přestupky. Soudní věznice spadaly do působnosti prezidentů krajských trestních soudů a přednostů okresních soudů, kteří jmenovali správce věznice. Nápravný systém doplňovaly zemské donucovací pracovny pro dospělé a polepšovny (vychovatelny) pro mladistvé, které v Čechách a na Moravě podléhaly příslušným zemským úřadům a na Slovensku justiční správě. Vojenské věznice v sídlech divizí a brigád, které sloužily k výkonu vyšetřovací a prozatímní vazby a výkonu trestu do 1 roku, podléhaly vojenské justiční správě. Uložené tresty nad 1 rok byly vykonávány ve vojenské trestnici Plzeň-Bory, kterou v roce 1920 nahradila vojenská trestnice v Terezíně. K výkonu služby v civilních trestnicích s průměrným počtem 450-500 trestanců bylo plánováno zpravidla 8 úředníků (ředitel, správce, kontrolor, adjunkt, inspektor vězeňské stráže, lékař, učitel a duchovní), 80-100 dozorců vězňů a potřebný počet pomocných kancelářských sil. Ve věznicích krajských soudů typu A (s počtem nad 200 vězňů) byli systemizováni 2 úředníci vězeňské správní služby a inspektor vězeňské stráže, ve věznicích typu B (s počtem od 120 do 200 vězňů) byl systemizován 1 úředník vězeňské správní služby a inspektor vězeňské stráže a ve věznicích typu C (s počtem do 120 vězňů) byl systemizován pouze inspektor vězeňské stráže, který zároveň vykonával úřednickou službu a byl i správcem věznice. Počet dozorců byl ve věznicích krajských soudů systemizován podle skutečné potřeby dané poměrem 1 dozorce na 8 vězňů. V ženských odděleních věznic vykonávali službu dozorkyně vězňů. Ve věznicích okresních soudů vykonával službu zpravidla jeden soudní zřízenec. Vězeňskými úředníky byli jednak právníci s vysokoškolským vzděláním, jednak absolventi středních škol s maturitou, kteří získali též odbornou vězeňskou kvalifikaci. Vězeňští lékaři, učitelé a duchovní byli ustanoveni služebně nebo smluvně. Inspektoři vězeňské stráže byli jmenováni z řad kvalifikovaných vrchních dozorců. Dozorci vězňů byli definitivně ustanoveni po absolvování přípravného tříměsíčního odborného kurzu, který probíhal v trestnici, zahrnoval teoretický i praktický výcvik a byl ukončen závěrečnou zkouškou. Zájemci o dozorčí službu byli přijímáni jako pomocní dozorcí vězňů se 14 denní výpovědní lhůtou a jejich služební postup byl vázán na splnění zákonných podmínek. Dozorci vězňů byli nadále příslušníky Sboru stráže vězeňské, skládali služební slib, vykonávali službu v předepsaném stejnokroji a byli oprávněni k používání zbraně a donucovacích prostředků (pout, svěrací kazajky a obušku). Ve 20. letech nosili stejnokroj černozeleň barvy s funkčním označením stříbřitými šípovitými páskami na fialové nášivce levého rukávu blůzy. Na čepici (brigadýrce) byl umístěn malý státní znak ČSR. Dozorkyně nosily tmavé šaty, popř. kabát bez označení. Ve 30. letech byl zaveden stejnokroj modrozelené barvy s označením platové třídy stříbřitými rozetami (popř. též stříbřítým lemováním) na fialových výložkách límce blůzy. Na čepici (brigadýrce) byl použit velký státní znak ČSR. Dozorkyně nosili

obdobný stejnokroj se sukni. K výzbroji patřila do roku 1926 šavle, později jen revolver nebo pistole a puška.¹²⁷

V důsledku rozpadu Československé republiky v roce 1939, následné okupaci německým nacistickým vojskem a vytvoření tzv. Protektorátu Čechy a Morava byl dosavadní systém soudnictví a vězeňství upraven podle požadavků německé okupační správy. Vedle protektorátních okresních, krajských a vrchních soudů paralelně působily německé soudy řádné (Amtsgericht – obvodový, Landgericht – zemský a Oberlandgericht – vrchní zemský) a mimořádné (Sondergericht – zvláštní, Standgericht – stanný, Schnellgericht – rychlý), jejichž jurisdikci podléhali němečtí občané, ale také občané protektorátu, pokud se provinili proti právním předpisům tzv. velkoněmecké říše nebo rozhodnutím okupační správy. Trest odnětí svobody, uložený německým soudem musel být vykonán v německých věznicích a káznicích. Likvidací resortu ministerstva obrany zanikly vojenské soudy i vojenské věznice. Podle nařízení protektorátní vlády č. 218/1939 ze dne 10.8.1939 bylo ponecháno řízení soudních věznic a trestních ústavů justiční správě v působnosti ministerstva spravedlnosti. Po odtržení tzv. sudet a Slovenska zbylo na území protektorátu celkem 304 věznic okresních soudů, 16 věznic krajských trestních soudů a 3 trestní ústavy (Plzeň, Valdice a Praha-Řepy). Tato vězeňská zařízení byla využívána též pro účely vyšetřovací vazby německé tajné policie (gestapa) a německých soudů.¹²⁸

Všichni zaměstnanci justice a vězeňství, pokud chtěli zůstat v aktivní službě museli složit velmi ponižující slib poslušnosti vůdci velkoněmecké říše Adolfu Hitlerovi, uložený dekretem státního prezidenta č.83 ze dne 8.3.1940 všem zaměstnancům státní správy. Tento slib nebyl všeobecně považován za morálně závazný a mnozí nedbali ani sankcí za jeho porušení. Svědčí o tom zejména skutečnost, že v letech 1939-1941 bylo zatčeno a vyšetřováno gestapem celkem 72 vězeňských zaměstnanců, nejčastěji dozorcí za podporování odbojové činnosti. Služební předpisy pro vězeňské úředníky a dozorce se zásadním způsobem neměnily, ale všichni byli povinni složit zkoušku z německého jazyka. Bylo upuštěno od střeleckého výcviku dozorců a v této souvislosti byla obrácena pozornost k výuce sebeobrany (jiu-jitsu). Dozorcí nadále vykonávali službu ve stejnokrojích z období Československé republiky s tím rozdílem, že byly použity knoflíky bez symbolů ČSR a na čepici (brigadýrce) byl umístěn protektorátní státní znak. Střelné zbraně (pistole

¹²⁷ Kabinet dokumentace a historie VS ČR (KDH), *Ministerstvo spravedlnosti v prvním desetiletí republiky*, Praha 1928, s. 56-60.

Jiří BÍLEK, *Nástin vývoje vojenského vězeňství v letech 1945-1953*, in: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955*, Opava 2001, s.127.

KDH, *Vězeňství v Československé republice*, Praha 1930, s. 3-5.

P. ŠRÁMEK – P. PRASEK – D. SLANÁ, citované dílo, s. 23-24.

Aleš KÝR – Alena KAFKOVÁ, *Pankrácká věznice v období historických změn*, in: *Historická penologie 3/2009*, Praha 2009, s. 11-12.

¹²⁸ K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999, s. 380-389.

A. KÝR, *Protektorátní vězeňství se zřetelem na činnost pankrácké věznice*, in: *Historická penologie 1/2008*, Praha 2008, s. 27-29.

a pušky) byly přidělovány s municí po 5 nábojích do každé zbraně jen k výkonu služby v noční době.¹²⁹

V letech 1945-1952 bylo vězeňství v působnosti tří rezortů. Ministerstvo vnitra (MV) v letech 1945-1948 zodpovídalo za činnost internačních, sběrných a pracovních táborů, ve kterých byli soustřeďováni nacističtí zločinci a kolaboranti k potrestání mimořádnými lidovými soudy a němečtí obyvatelé, určení k odsunu z území republiky. V letech 1949-1951 zodpovídalo též za tábory nucené práce (TNP) ve smyslu zákona č. 247/1948 Sb. k pracovní převýchově osob, údajně ohrožujících výstavbu lidově demokratického zřízení a dále za vyšetřovací věznice Sboru národní bezpečnosti (SNB) a Státní bezpečnosti (StB), postupně zřizované z bývalých správních věznic. V roce 1950 převzalo plnění těchto úkolů nově konstituované ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), které též zodpovídalo za internační a centralizační kláštery pro duchovenstvo a řeholníky. Ministerstvo spravedlnosti v letech 1945-1952 zodpovídalo za činnost soudních věznic, trestních ústavů a pracovních táborů. Na základě dekretu prezidenta republiky č. 126/1945 již v roce 1945 byly při krajských soudních věznicích a některých trestních ústavech zřizovány zvláštní nucené pracovní oddíly k využití pracovní síly vybraných odsouzených při odstraňování válečných škod a obnově národního hospodářství. Ministerstvo národní obrany (MNO) obnovilo v roce 1945 činnost divizních a brigádních soudů a v místech jejich dislokace zřídilo vojenské věznice k výkonu vyšetřovací a prozatímní vazby a trestu odnětí svobody do jednoho roku. Delší tresty byly vykonávány v trestnici na Mírově a později v Opavě. Specifickou vojenskou vazební věznicí se stal tzv. Domeček v Kapucínské ulici v Praze, který zřídilo 5. odd. hlavního štábu obranného zpravodajství (OBZ). Řídící složkou vojenské justice a vězeňství byl IV. odbor (právní) MNO. Vrcholovým soudním orgánem byl Nejvyšší vojenský soud. Podle zákona č. 226/1947 Sb. byly dosavadní vojenské soudy nahrazeny krajskými vojenskými soudy a vrchními vojenskými soudy (v sídlech vojenských oblastí). Při krajských vojenských soudech byly zřízeny vojenské věznice. V roce 1950 zřídilo MNO pomocné technické prapory (PTP), do kterých byli zařazováni politicky nespolehliví branci i vojáci v záloze, povolání účelově na vojenské cvičení. PTP měly charakter vojenských táborů nucené práce.¹³⁰

V internačních sběrných a pracovních táborech, které vznikaly živelně na osvobozeném území zajišťovaly střežení a správu dobrovolnické ozbrojené formace – revoluční gardy (RG), v součinnosti s některými vojenskými jednotkami a policejními služebnami. Teprve v září 1945 byla tato improvizovaná vězeňská zařízení pod kontrolou MV a došlo ke zformování stálého personálu táborů, který byl složen z velitele tábora, úředního lékaře, vrchního dozorce, velitelů směn, dozorců tábora a strážní jednotky. Protože při vzniku táborů docházelo k nekvalifikovanému a svévolnému jednání dozorců se závažnými důsledky,

¹²⁹ Tamtéž; A. KÝR – A. KAFKOVÁ, citované dílo, s. 26-27.

¹³⁰ A. KÝR, *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955*, Opava 2002, s.9-18. J. BÍLEK, citované dílo, s.127.

stanovilo MV jednotné podmínky k přijímání dozorců, a to: československé státní občanství, minimální věk 21 let, bezúhonnost, spolehlivost a splnění vojenské povinnosti. Přijímání měli být přednostně členové Svazu osvobozených politických vězňů a příslušníci zahraničního či domácího odboje. Při nástupu skládali noví dozorcí slib věrnosti před zástupcem příslušného okresního národního výboru (ONV), okresní správní komise (OSK) nebo místního národního výboru (MNV) u statutárních měst. K výkonu služby měli nastupovat ve služebním stejnokroji se služebním opaskem podle platného vzoru pro SNB s výjimkou odznaků, výložek, knoflíků a distinkcí.

Mohli nosit pouze znak města (zpravidla na čepici-brigadýrce), které bylo sídlem příslušného ONV, OSK nebo MNV, v jehož působnosti byl tábor zřízen. Vrchní dozorce mohl být označen úzkou stříbrnou páskou na nárameníku. Všichni dozorcí měli být vyzbrojeni pistolí, kterou mohli použít pouze v případě nutné sebeobrany nebo ve stavu nouze. Střežení táborů zpravidla zajišťovaly vojáci nebo příslušníci SNB, kteří byli vyzbrojeni puškami nebo samopaly.¹³¹

Správu a střežení TNP, vyšetřovacích věznic SNB a StB, internačních a centralizačních klášterů zajišťovali příslušníci SNB. Tento nový, vojensky organizovaný bezpečnostní sbor se zformoval z příslušníků policie a četnictva, členů RG, partyzánských skupin a dobrovolníků v souladu s dohodou MNO a MV ze dne 10.6.1945, která se týkala rozpuštění všech dosavadních ozbrojených složek s výjimkou vězeňské stráže. Činnost SNB byla komplexně upravena zákonem č. 286/1948 Sb., o národní bezpečnosti a prováděcími předpisy. Do služebního poměru mohli být přijati jen uchazeči s československým státním občanstvím, státně spolehliví, oddaní lidově demokratickému zřízení, mravně bezúhonní, starší 18 let, duševně a tělesně způsobilí a muži po vykonání základní vojenské služby podle branného zákona (výjimku z této podmínky mohl učinit ministr vnitra). Noví příslušníci SNB skládali služební přísahu a byli přijímáni do služebního poměru na zkušební dobu 2 let. V této době absolvovali politickou, vojenskou, tělesnou a služební přípravu. Po uplynutí zkušební doby skládali zkoušku k prověření získaných znalostí a dovedností, potřebných pro výkon služby. Ze zvlášť závažných důvodů mohl ministr vnitra nebo jím zmocněný orgán zkušební dobu zkrátit, prominout nebo upustit od služební zkoušky. V TNP a obdobně v internačních a centralizačních kláštřech byl personál složený z velitele tábora a jeho zástupce, osvětového referenta, lékaře, hospodáře, velitele ostrahy a strážní jednotky. Ve vyšetřovacích věznicích SNB a StB tvořil vězeňský personál velitel věznice a jeho zástupce, hospodář, pobočník, velitelé směn a strážní jednotka. V letech 1949-1951 zajišťoval střežení jáchymovských pracovních táborů útvar SNB Jeřáb, který seskládal ze samostatné roty (Příbram) a dvou praporů (Jáchymov). Služební stejnokroj příslušníků SNB byl v barvě khaki s tmavě červenými nárameníky na blůze (v letech 1953-1960 nosili důstojníci stříbřité nebo zlatavé nárameníky) a okolkem ve stejné barvě na čepici (brigadýrce). Na náramenících byly hvězdičkami

¹³¹ A. KÝR, *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955*, Opava 2002, s. 71-72.

(v letech 1953-1960 žlutými pásky) vyznačeny hodnosti strážmistrů a hvězdičkami hodnosti důstojníků. Na čepici byl umístěn malý státní znak ČSR na zkřížených mečích (v letech 1953-1960 rudá hvězda s českým lvem uprostřed). Stejnokroj doplňoval hnědý služební opasek s řemením (tzv. dohodou). Velitel směny a jeho pomocník byli zvláště označeni na levém rukávu červenou páskou s nápisem své funkce. Při výkonu strážní a eskortní služby byli příslušníci SNB vyzbrojeni pistolí nebo samopalem, které mohli použít za podmínek stanovených citovaným zákonem. Při pokusu vězně o útěk z eskorty mohlo být použito střelné zbraně bez vyzvání.¹³²

Po revolučním provizorním zajišťování činnosti vězeňství byl dekretem prezidenta republiky č. 94/1945 ze dne 1.10.1945 svěřen výkon správní a strážní služby v soudních věznicích a trestních ústavech výlučně „uniformovanému sboru vězeňské stráže“. Dalším dekretem č. 112/1945 ze dne 26.10.1945 bylo stanoveno, že řízení a správa soudních věznic a trestních ústavů, jakož i dozor nad nimi náleží justiční správě. V roce 1947 došlo na základě vládního nařízení č. 3/1947 Sb. k úpravě organizace a služebních a platových poměrů Sboru uniformované vězeňské stráže (SVS). Tímto právním aktem byl zrušen dosud platný zákon č. 16/1914 ř.z., o Sboru stráže vězeňské. V rámci těchto změn byla v každé krajské věznici systemizována funkce velitele oddílu, který zodpovídal za plnění úkolů správní a strážní vězeňské služby. Zanikly dosavadní kategorie vězeňského personálu a všichni zaměstnanci se stali příslušníky SVS jako ozbrojeného uniformovaného sboru. Personál soudních věznic a trestních ústavů tvořili úředníci SVS, rozdělení do tří služebních tříd (právní, správní a strážní) a tzv. gážísté SVS (dozorčí vězeňská stráž) v hodnostech strážmistrů. Kategorie pomocných dozorců byla zrušena. Dozor nad službou a služební přípravou příslušníků SVS vykonával inspektor SVS a jeho náměstek, kteří byli jmenováni ministrem spravedlnosti. Na základě zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví byly krajské soudní věznice vyjmuty z pravomoci jednotlivých prezidentů krajských soudů. Podle navazujícího zákona č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované vězeňské stráže vznikl ozbrojený a vojensky organizovaný sbor k plnění úkolů vězeňství dnem 1.2.1949. Na ministerstvu spravedlnosti bylo zřízeno velitelství SVS v čele s velitelem SVS, kterému byli podřízeni velitelé SVS v jednotlivých krajích, kteří řídili velitele oddílů v krajských soudních věznicích a trestnicích a velitele stanic v okresních soudních věznicích a pracovních útvarech. Všichni příslušníci SVS jako vojensky organizovaného sboru podléhali vojenské soudní pravomoci. Vzhledem k politickým čistkám a nárůstu vězeňské populace připadalo v českých krajích na jednoho příslušníka SVS v průměru 16 vězňů (k 29.5.1950 činil stav SVS 1.704 příslušníků a vězeňské populace 28.349 osob). Z tohoto důvodu bylo nutno zvýšit věkovou hranici k přijetí do služebního poměru ze 30 na 40 let a ve výjimečných případech i více. V krajských soudních

¹³² J. BÍLEK a kol., *Vojenské dějiny Československa, V. díl (1945-1955)*, s. 92-93, obrazová příloha XI, XXV.

A. KÝR, *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955*, Opava 2002, s.75-80.

Ludmila PETRÁŠOVÁ, *Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949-1961*, in: Sborník archivních prací 44/1994, č. 2, s. 378-379.

věznicích a trestních ústavech vykonával službu personál, složený z velitele oddílu, služebního zástupce, zástupce pro politické věci, vedoucího výchovy, hospodáře, vedoucího pracovního provozu, stravovatele, vedoucího evidence, lékaře, vedoucího nemocnice nebo ošetrovny, vedoucího oddělení a jeho zástupce, vedoucího dílny a řadových příslušníků SVS. V okresních soudních věznicích a pracovních útvarech byly uvedené funkce redukovány. Strážení vězeňských zařízení zajišťovala celodenní směna, která se skládala z dozorčího útvaru a jeho pomocníka, dozorčího kontroly u vchodu a jeho pomocníka a členů strážní jednotky. Uchazeči o služební poměr k SVS museli splňovat obdobné podmínky jako pro SNB, s tím rozdílem, že věková hranice mužů byla stanovena od 21 do 30 let s možností udělení výjimky a u žen od 17 let bez možnosti výjimky. Noví příslušníci SVS skládali služební přísahu před velitelem oddílu a za přítomnosti svědka. Všichni byli povinni absolvovat šestiměsíční výcvik ve věznici nebo tříměsíční základní školu SVS s obdobných zaměřením jako u SNB. Pro dříve přijaté příslušníky SVS bylo organizováno pětítýdenní školení, které obsahovalo politické přednášky, vojenský výcvik, školení služebních předpisů a vybrané předměty všeobecného vzdělání. Služební stejnokroj byl v barvě khaki s fialovými nárameníky a výložkami stejné barvy na límci blůzy. Na náramenících byly vyznačeny hodnosti strážmistřů a důstojníků obdobně jako u SNB. Na čepici byl umístěn malý státní znak ČSR na zkřížených mečích. Na vycházkové čepici byl okolek ve fialové barvě. Stejnokroj byl doplněn hnědým služebním opaskem s řemením (dohodou). Dozorčí orgány SVS byly označeny rukávovou páskou z červené látky s bílým nápisem vykonávané funkce. Do výzbroje patřily pistole, puška, samopal, lehký a těžký kulomet. Podmínky k použití služebních zbraní byly obdobné jako u SNB. Na základě nových trestně právních předpisů, vydaných v roce 1950 (zákona č. 86/1950 Sb., trestní zákon a zákona č. 87/1950 Sb., trestní řád) byl zaveden jednotný výkon trestu odnětí svobody. Podle vězeňského řádu, který byl vydán ministrem spravedlnosti v roce 1951 byl trest odnětí svobody vykonáván v soudních věznicích, trestních ústavech a pracovních táborech.¹³³

Ve vojenských věznicích vykonávali službu příslušníci ČSLA, kteří se řídili vojenským vězeňským řádem a při výkonu strážní služby vojenskými předpisy. Ve vojenské trestnici v Opavě bylo v roce 1949 systemizováno 7 důstojníků a 25 vojáků základní služby, kteří zajišťovali vnější ostrahu. Vnitřní strážení a dozorčí činnost vykonávali příslušníci SVS. Od roku 1950 zde bylo 11 vězeňských oddělení a systemizováno 15 důstojníků, 61 poddůstojníků z povolání a 36 vojáků základní služby. Ti zajišťovali strážní i dozorčí službu v jednotlivých vězeňských oddělení místo SVS.¹³⁴

¹³³ A. KÝR, *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955*, Opava 2002, s.74-75,78.

KDH, Služební řád SVS, služební předpis S-2, Praha 1950, Čl. 1, 11, 68-84, 89-102, 119.

Národní archiv Praha (NA Prah), f. SSNV, sv. 34/1, Zpráva o stavu vězňů, s. 2.

¹³⁴ J. BÍLEK, *Nástin vývoje vojenského vězeňství v letech 1945-1953*, in: sborník *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955*, Opava 2001, s. 127-129.

Vydáním zákonů č. 66/1952 Sb., o organizaci soudnictví a č. 67/1952 Sb., kterým byl doplněn trestní řád došlo ke sjednocení vězeňství jako celku v působnosti MNB s účinností od 1.1.1953. Do působnosti tohoto ministerstva přešly všechny organizační součásti SVS a ústředním orgánem se stala Správa nápravných zařízení MNB. Jejimi výkonnými složkami byla krajská oddělení nápravných zařízení (KONZ) při krajských správách SNB. Po sloučení vězeňství řídila správa NZ MNB celkem 335 různých útvarů nápravných zařízení (ÚNZ), z toho 222 ÚNZ (dřívější trestní ústavy, krajské a okresní věznice a vyšetřovací věznice StB řízené KONZ), 7 zvláštních ÚNZ (podřízených přímo správě NZ), 4 útvary přechodných NZ (bývalé TNP) a 100 pracovních útvarů NZ (umístěných v podnicích). Kromě toho řídila správa NZ metodicky vězeňský odbor správy NB Jáchymov a jeho podřízené složky (vězeňský ústav Ostrov, 15 pracovních útvarů a vyšetřovací věznici StB Klatovy). V nápravných zařízeních MNB vykonával službu vězeňský personál z řad příslušníků SNB, jehož organizace, povinnosti, pravomoci, výběr a příprava pro výkon služby byly obdobné jako u vězeňského personálu SVS v soudních věznicích, trestních ústavech a pracovních útvarech. Do roku 1954 zajišťoval střežení jáchymovských pracovních táborů (trestaneckých pracovních táborů – TPT, pracovních útvarů potrestaných – PÚP, pracovních útvarů odsouzených – PÚO a pracovních útvarů vězňů – PÚV) útvar SNB Jeřáb, který se skládal z pohotovostní roty a čtyř praporů (Jáchymov, Mariánská, Horní Slavkov, Příbram).¹³⁵

Po zrušení MNB na základě vládního nařízení ze dne 11. září 1953 bylo vězeňství dnem 1. října 1953 předáno do kompetence ministerstva vnitra (MV). Výkon vazby a trestu odnětí svobody ve věznicích MV byl nově upraven v roce 1954 a výkon trestu odnětí svobody v nápravně pracovních táborech (NPT) v roce 1955. Tyto předpisy byly zpracovány na základě sovětských zkušeností za účasti poradce Ponomarenka, který působil na správě NZ MV. Ve věznicích MV vykonával službu vězeňský personál, složený z náčelníka věznice a jeho zástupce, velitele směny a jeho pomocníka, velitelů oddělení, velitele eskorty a podřízených příslušníků ve strážní a eskortní službě. V nápravně pracovních táborech byl vězeňský personál složen z náčelníka a jeho zástupců pro ostrahu, výchovu a hospodaření, velitele roty, velitelů strážních směn, strážných a správních referentů. K 31.12.1959 existovalo celkem 23 věznic, 28 NPT, 6 poboček NPT a 2 odloučené pracovní čety s celkovým počtem 34.575 vězňů a k výkonu služby bylo ve vězeňských zařízeních systemizováno celkem 4.978 příslušníků. Z toho vyplývá, že na jednoho příslušníka připadalo 7 vězňů. V letech 1954-1963 bylo svěřeno střežení táborů a pracovišť odsouzených 6. brigádě Vnitřní stráže (VS) Jáchymov, která byla součástí MV. V letech 1964-1966 zajišťoval střežení vězeňských pracovišť 6. samostatný prapor VS se sídlem Příbram – Dubno. Podle nového řádu pro výkon trestu odnětí svobody, vydaného v roce 1964 byly NPT přejmenovány na útvary NZ MV a jejich personál

¹³⁵ Dušan JANÁK, *Organizace a řízení československého vězeňství 1945-1955*, in: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955*, Praha 2001, s. 13.
L. PETRÁŠOVÁ, citované dílo, s. 380-381.

složen z náčelníka a jeho zástupců pro operativu, výchovu, ostrahu a hospodaření, referentů kádrové skupiny, náčelníků oddělení na jednotlivých služebních úsecích, velitelů strážních směn, strážných, referentů výchovy a správních referentů. Se změnami v organizaci a činnosti NZ MV souvisely i změny v odborné přípravě příslušníků SNB, určených k výkonu služby ve vězeňských zařízeních.¹³⁶

K aplikaci Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni, které vydala Hospodářská a sociální rada OSN v roce 1957 byl vydán zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, který novým způsobem diferencoval vězeňská zařízení se zřetelem na stupeň kriminální narušenosti a možnosti nápravy odsouzených. Dosavadní ÚNZ byly přejmenovány na nápravně výchovné ústavy (NVÚ) I., II. a III. nápravně výchovné skupiny (NVS) a NVÚ pro mladistvé. K plnění úkolů vězeňství byl současně pověřen Sbor nápravné výchovy (SNV) jako ozbrojený a podle vojenských zásad organizovaný sbor, podřízený ministru vnitra. Příslušníci SNV podléhali pravomoci vojenských soudů a po dobu činné služby byli osvobozeni od vojenské povinnosti podle branného zákona. Všichni vykonávali službu ve stejnokroji v barvě khaki s tmavě červenými nárameníky s hodnostním označením, které odpovídalo praporčickým a důstojnickým hodnostem, používaným v SNB a ČSLA. Na čepici (brigadýrce) stejné barvy byl umístěn smaltovaný malý státní znak ČSSR. Výstroj doplňoval služební opasek bez řemení. Při výkonu dozorcí služby uvnitř věznic a NVÚ byli příslušníci SNV vyzbrojeni donucovacími prostředky (služebním obuškem, slzotvorným prostředkem, pouty a předváděcími řetízky) a při výkonu strážní a eskortní služby též střelnými zbraněmi (pistolí a samopalem). Pro zvláštní účely byl ve výzbroji též lehký kulomet. Rozkazem ministra vnitra č. 23/1965 byl zřízen SNV s organizační strukturou, kterou tvořily: správa NVÚ a věznic, NVÚ, NVÚ pro mladistvé, věznice a Ústřední eskortní středisko. Příslušníci SNB, kteří doposud vykonávali službu ve vězeňských zařízeních se dnem 1.8.1965 stali příslušníky SNV. Na služební poměr příslušníků SNV, jejich materiální, finanční a sociální zabezpečení a nemocenskou péči se dále vztahovaly předpisy, platné pro příslušníky SNB. Příslušníci SNV mohli být též povoláni k plnění mimořádných bezpečnostních úkolů v působnosti ministra vnitra a náčelníka krajské správy MV. Ministr vnitra byl též oprávněn povolát k plnění úkolů ostrahy NVÚ příslušníky SNB a příslušníky vojsk MV, kteří při plnění těchto

¹³⁶ KDH, *Řád pro věznice ministerstva vnitra Československé republiky*, služební předpis NZ-zákl-II-1, Praha 1954; *Řád pro nápravně pracovní tábory ministerstva vnitra*, služební předpis NZ-zákl-II-2, Praha 1955; *Řád pro výkon trestu odnětí svobody v nápravných zařízeních ministerstva vnitra*, služební předpis NZ-zákl-II-2, Praha 1964.

A. KÝR, *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955*, Opava 2002, s. 77-78.

A. KÝR – A. KAFKOVÁ, citované dílo, s. 43-44.

KDH, *Ročenka MV SNZ, Činnost nápravných zařízení MV republiky československé v roce 1959*, Přehled o počtech věznic a NPT a o plánovaných stavech příslušníků k 31.12.1959 a přehled o početních stavech vězňů a NPT v roce 1958 a 1959.

Vnitřní stráž (1952-1966) [on-line], Html. ed., [citováno 30. 11. 2010],

http://www.valka.cz/clanek_12045.html

úkolů měli stejná práva a stejné povinnosti jako příslušníci SNV, pokud ministr nestanovil jinak. Ostrahu NVÚ bylo možno svěřit též členům závodní stráže (ZS) hospodářské organizace, kteří při výkonu služby měli práva a povinnosti v rozsahu stanoveném ministrem vnitra.¹³⁷

V návaznosti na federativní uspořádání Československé republiky (ČSFSR) byl vydán zákon č. 173/1968 Sb., který novelizoval citovaný zákon č. 59/1965 Sb. k převodu vězeňství z působnosti MV do působnosti ministerstev spravedlnosti ČSR a SSR. Vrcholnými orgány pro řízení vězeňství se staly správa SNV ČSR se sídlem v Praze a správa ZNV SSR se sídlem v Bratislavě. V té době řídila správa SNV ČSR 26 útvarů SNV, které zabezpečovaly činnost NVÚ (I., II. a III nápravně výchovné skupiny), NVÚ pro mladistvé, poboček pro místní výkon trestu (MVT), poboček pro odsouzené za nedbalostní trestné činy (NTČ), věznic a 3 účelová zařízení (Výzkumný ústav penologický SNV, Ústřední eskortní středisko a výrobní organizaci Mivex). Správa ZNV SSR řídila 6 útvarů, které zabezpečovaly činnost NVÚ a věznic. Delimitační proces byl završen rozkazem ministra vnitra č. 87/1968 a rozkazem ministra spravedlnosti č. 1/1968 o převedení vězeňství z rezortu ministerstva vnitra do rezortu ministerstev spravedlnosti. SNV ČSR měl v roce 1968 systemizováno 4.761 funkčních míst a k 1.10.1968 činil celkový stav vězňů 14.229 osob. Z toho vyplývá, že v uvedeném období připadal 1 příslušník SNV na 3 vězně. Příslušníci SNV byli organizačně členěni do jednotlivých útvarů SNV a v jeho rámci podle charakteru činnosti do oddělení a skupin na funkcionáře vedení, náčelníky oddělení, strážné, pracovníky výchovy (referenti režimu, vychovatelé, sociální pracovníci, pedagogové, psychologové), administrativy, finanční a týlové služby. Služební stejnokroj příslušníků SNV byl nově vyvzorován v olivové barvě, přičemž barva nárameníků a hodnostní označení se nezměnilo. Teprve v roce 1989 bylo zavedeno použití tmavočerveného okolku na služební čepici a pod smaltovaný státní znak umístěna zlatavá podložka s lipovými listy. Zároveň na náramenících byl použit rozlišovací znak (lipové listy s hvězdičkou). Výzbroj příslušníků zůstala beze změny. Správa SNV ČSR musela řešit materiální a finanční zabezpečení činnosti SNV, vězeňskou zdravotnickou službu, léčebnou péči, sociální zabezpečení a přípravu příslušníků SNV pro výkon služby v rámci vlastního systému odborného vzdělávání. V roce 1970 vznikla Střední odborná škola (SOŠ) SNV, která zabezpečovala provádění nástupních kurzů, maturitního studia v oboru vychovatelství a nastavbových kurzů. Na základě příslušné dohody ministrů vnitra a spravedlnosti využívala SOŠ SNV školské zařízení SNB v Ostrově nad Ohří a později v Zastávce u Brna.¹³⁸

¹³⁷ Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody ze dne 17.6.1965, §§ 3,5,53,61-63,66-67.

Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), f. A 6/4, Organizační a vnitřní správa FMV- rozkazy MNB a MV 1951-1970, Rozkaz ministra vnitra č. 23/1965 o zřízení Sboru nápravné výchovy ze dne 15.7.1965. Josef NEJEDLÝ, *Vybrané stejnokrojové doplňky českého vězeňství*, příloha časopisu České vězeňství 1/2003, s. 92-93.

¹³⁸ Zákon č. 173/1968 Sb., jímž byl novelizován zákon č. 59/1965 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody, ze dne 20. prosince 1968.

K naplňování výchovného účelu trestu odnětí svobody ve smyslu zákona č. 59/1965 Sb. byly mimo funkce ve správní a strážní službě systemizovány funkce výchovných pracovníků, a to referentů režimu, vychovatelů, sociálních pracovníků, pedagogů a psychologů. Koncem roku 1968 připadali na 1 příslušníka SNV 3 vězni, neboť po provedené amnestii prezidenta republiky se početní stav vězňů výrazně snížil. V následujících letech počet vězňů výrazně narůstal a kulminoval celkovým počtem 29.830 vězňů v roce 1985. V porovnání se systemizovaným počtem příslušníků SNV, který činil 6.906 příslušníků, připadli na 1 příslušníka SNV 4 vězni. Počet vězněných osob za trestné činy proti republice podle I. hlavy trestního zákona byl v období politické normalizace nejvyšší k 1.1.1970, kdy dosáhl výše 1.576 osob, tj. 7,9 % z celkové vězeňské populace a k 1.11.1988 vykonávalo trest odnětí svobody ještě 246 (1,5 %) těchto odsouzených. Navýšením systemizovaného počtu příslušníků na 7.126 se k 1.1.1989 vrátil početní poměr příslušníků SNV k vězňům na 1 : 3. K uvedenému datu existovalo celkem 37 útvarů SNV, které zajišťovaly službu v 9 věznicích pro výkon vazby, 6 NVÚ I. nápravně výchovné skupiny s 5 pobočkami pro MVT a NTČ, ve 14 NVÚ II. nápravně výchovné skupiny, 3 NVÚ III. nápravně výchovné skupiny, 3 NVÚ pro mladistvé a Ústředním eskortním středisku.¹³⁹

Na základě vnitropolitické situace po 17.11.1989 udělil prezident republiky Gustav Husák amnestii posledním 52 odsouzeným za trestné činy proti republice bez souběhu s jiným trestným činem, kteří byli do konce roku propuštěni. Po provedení amnestie nového prezidenta republiky Václava Havla v lednu 1990 bylo propuštěno cca 17.000 vězňů, z nichž se 40% vrátilo do konce roku zpět do výkonu trestu. V souladu s Ústavním zákonem České národní rady č. 53/1990 Sb., o změně názvu České socialistické republiky (ČSR) byl změněn název sboru na SNV České republiky (ČR) a upravena používaná státní symbolika na dokumentech a stejnokrojích SNV. Ve smyslu zákonů č. 169/1990 Sb. a 546/1990 Sb. procházeli všichni příslušníci SNV prověrkami odborné a morální způsobilosti, v jejichž důsledku bylo propuštěno z celkového počtu cca 5.500 příslušníků, kteří se dostavili k prověřkovým komisím, 498 osob. Snížení početního stavu o dalších 1.000 příslušníků SNV, kteří ukončili dobrovolně služební poměr z nejrůznějších důvodů vyvolalo naléhavou potřebu doplnit početní stav novými příslušníky SNV a zajistit jejich teoretickou a praktickou odbornou přípravu. Dne 15.1.1992 byl zřízen Institut vzdělávání (IV) SNV ČR, který měl postavení útvaru

ABS, f. A 6/4, Organizační a vnitřní správa FMV- rozkazy MNB a MV 1951-1970, RMV č. 87/1968, Převedení vězeňství z resortu ministerstva vnitra do resortu ministerstev spravedlnosti.

KDH, RMS č. 1/1968, Převedení vězeňství z resortu ministerstva vnitra do resortu ministerstev spravedlnosti.

KDH, Zpráva o současném stavu vězeňství v ČSSR ze dne 13.2.1969, č.j. SNV-048/03-68, s.6-8, 13-14.

A. KÝR – A. KAFKOVÁ, citované dílo, s. 14-24.

J.NEJEDLÝ, citované dílo s. 55-56, 92-95.

¹³⁹ KDH, Informativní podklady pro náčelníka správy – tisková konference 29.11.1988, s. 4 a 5., Ročenka SNV ČSR za rok 1988, s. 3, 86.

A. KÝR, *Památník Pankrác*, příloha časopisu České vězeňství č. 4/1999, s.55.

SNV a byl dislokován až do roku 1995 ve školském zařízení Policie ČR v Brně Bohunicích.¹⁴⁰

V letech 1991-1992 byla na ředitelství SNV ČR vypracována koncepce rozvoje vězeňství v ČR v duchu Evropských vězeňských pravidel i vlastních nápravných a humanistických tradic, která byla posouzena a doporučena k realizaci právním expertem Rady Evropy. Nezbytné reformní kroky k postupnému uvádění koncepce do vězeňské praxe byly odvozeny z přehodnocení vývoje českého vězeňství v letech 1939-1989, zejména z poznání všech podmínek a příčin deformačních vlivů. Na základě zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní ČR vznikla dnem 1.1.1993 Vězeňská služba (VS) ČR, jako rozpočtová organizace ministerstva spravedlnosti k zajišťování výkonu vazby a trestu odnětí svobody, která se členila na vězeňskou stráž, justiční stráž a správní službu. Příslušníkům vězeňské a justiční stráže bylo přiznáno postavení ozbrojeného sboru a jejich služební poměr uzavírán podle zákona č. 186/1992 Sb., o služebním poměru Policie ČR. Občanští zaměstnanci uzavírali pracovní poměr k VS ČR na základě zákoníku práce. Početní stav VS ČR stanovila vláda ČR na 10.500 systemizovaných míst, z toho 2/3 míst připadly pro příslušníky a 1/3 pro občanské zaměstnance. Pro příslušníky VS (praporčíky a důstojníky) byl vyvzorován služební stejnokroj, který se skládal z čepice (brigádyrky) šedé barvy s černým okolkem a smaltovaným státním znakem ČR na zlatavé podložce, tmavomodré bundy s našitým znakem VS ČR a rozlišovacím nápisem: Vězeňská stráž nebo Justiční stráž na rukávu, tmavomodrými nárameníky s vyznačením praporčícké nebo důstojnické hodnosti a šedých kalhot s tmavomodrými lampasy. Pro příslušnice byl vyvzorován služební klobouček. Výstroj doplňoval černý služební opasek. Výzbroj příslušníků byla obdobná jako u příslušníků SNV. Řízení VS ČR bylo ze zákona svěřeno ministru spravedlnosti prostřednictvím generálního ředitele VS ČR. Řídícím organizačním článkem se stalo Generální ředitelství VS ČR a podřízenými články vazební věznice a věznice (s dohledem, dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou) a věznice pro mladistvé. Ke dni vzniku VS ČR existovalo celkem 33 vazebních věznic a věznic uvedených typů. Podmínky výkonu vazby byly upraveny zákonem č. 293/1993 Sb. a podmínky trestu odnětí svobody zákonem č. 294/1993 Sb. K provedení obou zákonů vydalo ministerstvo spravedlnosti formou vyhlášek Řád výkonu vazby a Řád výkonu trestu odnětí svobody. Zásadním opatřením k zabezpečení odborné přípravy příslušníků i pracovníků VS ČR v souladu s novými požadavky bylo vybudování systému celoživotního vzdělávání a jeho realizace ve vlastním školském objektu VS ČR ve Stráži pod Ralskem.¹⁴¹

¹⁴⁰ A. KÝR – A. KAFKOVÁ, citované dílo, s. 28-35.

¹⁴¹ Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, §§ 1-4.; Zákon č. 294/1993 Sb., kterým se doplňuje zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, § 5.

A. KÝR, *Reformní úsilí o prosazení koncepce českého vězeňství*, in: příloha časopisu České vězeňství č.1/1998, Praha 1998, s.1-5.

A. KÝR, *Památník Pankrác*, příloha časopisu České vězeňství č. 4/1999, s. 61.

Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 9/1993 o zavedení nového stejnokroje služebního.

Stejnokroj dozorce v 2. pol. 18. st. (foto: KDH)

Stejnokroj dozorce v 2. pol. 19. st. (foto: KDH)

Stejnokroj dozorce ve 20. l. 20. st. (foto: KDH)

Stejnokroj SVS z r. 1951 (foto: KDH)

Stejnokroj SNZ MV z l. 1953-1960 (foto: KDH)

*Služební stejnokroj SNV ČSR z l. 1974-1988
(foto: KDH)*

*Služební stejnokroj SNV ČR z l. 1990-1992
(foto: KDH)*

Služební stejnokroj VS ČR z r. 1993 (foto: KDH)

Použité prameny a literatura:

Národní archiv Praha, f. SSNV, sv. 34/1.

Archiv bezpečnostních složek Praha, f. A 6/4.

Archiv Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Praze:

- Michal VOLF, *Dějiny ženského kláštera v Řepích*, seminární práce, Praha 1999.

Kabinet dokumentace a historie VS ČR:

- RMS č. 1/1968, Převedení vězeňství z resortu ministerstva vnitra do resortu ministerstev spravedlnosti
- Informativní podklady pro náčelníka správy – tisková konference 29.11.1988, s. 4 a 5., Ročenka SNV ČSR za rok 1988.
- *Služební řád SVS*, služební předpis S-2, Praha 1950.
- Řád pro věznic ministerstva vnitra Československé republiky, služební předpis NZ-zákl-II-1, Praha 1954; Řád pro nápravně pracovní tábory ministerstva vnitra, služební předpis NZ-zákl-II-2, Praha 1955; Řád pro výkon trestu odnětí svobody v nápravných zařízeních ministerstva vnitra, služební předpis NZ-zákl-II-2, Praha 1964.
- Zpráva o současném stavu vězeňství v ČSSR ze dne 13.2.1969, č.j. SNV-048/03-68.
- *Ročenka MV SNZ, Činnost nápravných zařízení MV republiky československé v roce 1959*, Přehled o počtech věznic a NPT a o plánovaných stavech příslušníků k 31.12.1959 a přehled o početních stavech vězňů a NPT v roce 1958 a 1959.
- Ministerstvo spravedlnosti v prvním desetiletí republiky, Praha 1928.
- Vězeňství v Československé republice, Praha 1930.

Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

Zákon č. 173/1968 Sb., jímž byl novelizován zákon č. 59/1965 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody.

Zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky.

Zákon č. 294/1993 Sb., kterým se doplňuje zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 9/1993 o zavedení nového stejnokroje služebního.

Vnitřní stráž (1952-1966) [on-line], Html. ed., [citováno 30. 11. 2010], http://www.valka.cz/clanek_12045.html

Jiří BÍLEK a kol., *Vojenské dějiny Československa, V. díl (1945-1955)*, s. 92-93, obrazová příloha XI, XXV.

Jiří BÍLEK, *Nástin vývoje vojenského vězeňství v letech 1945-1953*, in: sborník Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955, Opava 2001.

Miroslav BROFT a kol., *Vojenské dějiny Československa, II. díl (1526-1918)*, Praha 1986.

- Ondřej HLADÍK, *Kriminalita a právo na Novém městě pražském v roce 1586*, in: *Historická penologie* č.1/2009, Praha 2009.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007.
- Dušan JANÁK, *Organizace a řízení československého vězeňství 1945-1955*, in: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955*, Praha 2001.
- Roman JOHN, *Věznice Valdice v proměnách času*, Praha 2007.
- Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví*, Praha 1967.
- Václav KŘUPKA – Zdenek TRUNDA – Marek WILHELM, *Hrad Mírov od založení po současnost*, Mírov 2008.
- Aleš KÝR, *Reformní úsilí o prosazení koncepce českého vězeňství*, in: příloha časopisu *České vězeňství* č.1/1998, Praha 1998.
- Aleš KÝR, *Památník Pankrác*, příloha časopisu *České vězeňství* č. 4/1999, Praha 1999.
- Aleš KÝR, *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945-1955*, Opava 2002.
- Aleš KÝR, Alena KAFKOVÁ, *Pankrácká věznice v období historických změn (1889-1993)*, in: *Historická penologie* č. 3/2009, Praha 2009.
- Aleš KÝR, Alena KAFKOVÁ, *Proměny odborné přípravy vězeňského personálu*, in: časopis *Historická penologie* č. 2/2010.
- Victor LEITMAIER, *Österreichische gefängniskunde mit berücksichtigung des ausländischen gefängniswesens: Ein leitfaden für gefängnisbeamte und candidaten des strafanstaltsdienstes*, Wien 1890.
- Karel MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999.
- Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995.
- Josef NEJEDLÝ, *Vybrané stejnokrokové doplňky českého vězeňství*, příloha časopisu *České vězeňství* č. 1/2003, Praha 2003.
- Ludmila PETRÁŠOVÁ, *Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949-1961*, in: *Sborník archivních prací*, 44, 1994, č. 2.
- Pavel ŠRÁMEK – Petr PRASEK, Dagmar SLANÁ, *Jak se žilo za mřížemi*, Opava 2008.
- Jan UHLÍK, *Historie věznění a vězeňství v Čechách*, Praha 2006.
- Jiří VANĚK, *Kasematy Špilberk*, Brno 1992.
- Stručný nástin dějin a zařízení městské věznice pražské*, in: sborník k zemské jubilejní výstavě, IV. část, Dobročinné ústavy Královského hlavního města Prahy, Praha 1891.

Roman JOHN, Vzdělávání odsouzených ve druhé polovině 20. století	1
Lukáš PALEČEK, 130. výročí narození právníka a humanisty JUDr. Františka Kočího	10
Ondřej HLADÍK, Proměny vězeňského stravování	29
Aleš KÝR, Od žaláříků k ozbrojeným sborům ve vězeňství	41

Dosud vyšlá čísla časopisu jsou k dispozici na internetových stránkách:

<http://www.ivvs.cz/?m=6&s=7&typ=sub>
http://institut.vscr.cz/clanky/?cl_id=89

KABINET DOKUMENTACE A HISTORIE VS ČR

Soudní 1672/1a, P.O.Box 3, 140 67 Praha 4

Redaktor: PhDr. Ondřej Hladík

Telefon: +420 244 024 711

Fax: +420 244 024 713

E-mail: historicka.penologie@seznam.cz